

ORBÁN SÁNDOR

Az állam és a katolikus egyház megállapodása (1950)

1950. június 20-án fontos levél érkezett a kultuszminiszter kezeihez. Küldője a katolikus püsköki kar volt, mely ezúttal jelentette be, hogy „alkalmasnak látná olyan tárgyalás megindítását, melynek folyamán . . . mindkét rész (állami és egyházi — O. S.) egyetértésével a sérelmek orvoslásának módját megtalálnák és az annyira szükséges és óhajtott békét belföldi vonatkozásban is előmozdithatnák”.¹

A demokratikus magyar közvélemény már régóta várta e lépést. Vajon kin vagy melyik félen mult, hogy mindez már korábban nem érett elhatározássá, és hogy az elhatározásból mindeddig nem született olyan tárgyalás, amely az állam és egyház közötti megállapodáshoz vezetett volna?

*

Mind a demokratikus, mind a szocialista forradalom győzelméért vívott harcnak, éppen úgy mint más országokban, Magyarországon is igen fontos területét képezte az állam és egyház viszonyának rendezése. Ezen belül is a központi kérdés az állam és egyház közti megállapodás volt. E megállapodással nem csupán az e területen folyó küzdelmek első s egyben nehezebb szakasza zárult le, de teljesen új, addig nem ismert alapokra helyeződött az állam és egyház viszonya is.

Bár e megállapodás ma már befejezett történeti tény, mégis mert fennálló viszonylatoknak is szabályozó alapját képezi, sokféleképpen magyarázzák, vélekednek róla. Ezek között nem ritkák az ellenséges magyarázatok és vélemények. Vannak azonban olyanok is, amelyeknek egyszerűen tévedés vagy naivitás az alapjuk. Előbbiek különösen elterjedtek az egyes nyugati kapitalista országokban, mindenekelőtt pedig a disszidensek körében. Ezek elmarasztalják az egyházat a megállapodás miatt, és ugyanakkor ellenállásra serkentik a népi demokratikus állammal szemben. Mindezeknek persze vannak hazai lecsapódásai is, ha nem is leljük fel mindenkor írott nyomaikat.

Itthon azonban gyakoribban az utóbbiak tapasztalhatók. Ezek közül is a legjellemzőbb az a sokszor még egyes egyházi személyek részéről is előforduló naiv állítás, amely a megállapodást többé-kevésbé mindkét részről ideológiai kompromisszumnak véli, vagy legalábbis félremagyarázza a megállapodás jelentőségét. Az ilyen állítások forrása többnyire az, hogy e megállapodást sokak képtelenek megkülönböztetni a polgári korszakból ismeretes

¹ Kalocsai Érseki Lt. 2928/1950. A levelet a püsköki kar nevében a kalocsai érsek írta alá.

megegyezésektől, konkordátumoktól. Jóllehet ez utóbbiak az egyház és a kizsákmányoló osztályok eszmei rokonságán, az elnyomottak elleni közös érdekein alapultak, és éppen ezért az elválasztás rovására tett engedmények jegyében is születtek.²

A népi demokratikus országokban az állam és egyház közt létrejött megállapodások gyökeresen eltérnek ezektől. Megközelítésük és megértésük csak a marxizmus segítségével lehetséges. Még akkor is, ha sem a marxizmus klasszikusai, sem pedig a munkáspártok korábbi programjai nem tettek kifejezetten külön említést ilyen megállapodásokról vagy megegyezésekről. Amikor azonban rámutattak, egyrészt az állam és egyház elválasztására a demokratikus és a szocialista forradalomban, másrészt a vallás elhalásának objektív feltételeire a kommunizmusban, utaltak arra is, hogy az előbbitől az utóbbiig kemény harcokkal teljes hosszú idő fog elvezetni. Ugyanakkor másutt meg arról szóltak, hogy milyen áldatlan következményei lehetnek annak, ha a marxisták nem elég óvatosak a vallás elleni harc kérdésében. És ez az óvatosság nem „ügynevezett taktikai» megfontolásokkal magyarázható, oly értelemben, hogy nem akarnak »elriasztani« stb. — mondotta Lenin —, ellenkezőleg, a marxizmus politikai vonala ebben a kérdésben is szét szakíthatatlan kapcsolatban áll filozófiai alapjaival”. Mindez annyit jelent, hogy a „vallás elleni harcot... össze kell kapcsolni annak az osztálymozgalomnak konkrét gyakorlatával, amely arra irányul, hogy a vallás társadalmi gyökereit eltávolítsa”.³

Az „osztálymozgalom konkrét gyakorlata” más és más a különböző időkben. Ez napjainkban a népi demokratikus országokban azonos a szocializmus felépítésére irányuló tevékenységgel. Tehát a vallás és az egyház elleni harcot is ennek kell alárendelni. Ez pedig nem jelent mást, mint a vallással és az egyházzal olyan viszonyt teremteni, amely leginkább megfelel a szocializmus építése érdekeinek.

Az első gyakorlati példát erre a szovjethatalom szolgáltatta. Miután elválasztotta az egyházat az államtól, előbbi fokozott dühvel támadta a szovjethatalmat, mi több, az intervenciókat támogatta. Ebben a helyzetben a szovjethatalom büntető intézkedéseket foganatosított a pravoszláv egyház reakciós papjai ellen. Amikor viszont néhány esztendővel a forradalom után belátta az egyház, hogy a szovjethatalom konszolidálódik, s hogy szembenállása csak elszigetelődéshez vezet, közeledni kezdett az államhoz. Ez utóbbi nem utasította vissza ezt, hanem anélkül, hogy engedményt tett volna, azon volt, hogy jó viszonyt tartson fenn az egyházzal. E politika helyességének ered-

² Igen jellemző példa erre az 1929-ben az olasz fasiszta kormány és a Vatikán által kötött konkordátum. Ebben kimondják a vonatkozó, 1871-es, sok tekintetben progresszív törvény érvénytelenségét és biztosítják a Vatikán önállóságát, valamint a katolikus vallás államvallás jellegét Olaszországban. — Ld. *Acta Apostolicae Sedis*. 1929. jún. 7.

Csehszlovákiával, Romániával, Lengyelországgal ugyancsak hasonló konkordátumokat kötött a két világháború között. Utóbbival pl. 1925-ben, amelyben megerősítették az egyházi házasság kizárólagosságát és a kötelező hitoktatást. *Sejman*: A Vatikán ideológiája és politikája az imperializmus korában. Bpest. 1950. 100. l. Magyarországgal nem jött létre ilyen konkordátum, mert anélkül is biztosítottak voltak az egyház előjogai.

³ *Lenin*: A munkáspártnak a valláshoz való viszonyáról (1909 május) *Lenin—Sztylin*: A vallásról. Bpest. 1952. 20—21. l.

ménye különösen megmutatkozott a Nagy Honvédó Háború éveiben, amikor is az egyház eleget tett hazafias kötelességeinek.⁴

Sok tekintetben hasonlóan ehhez a népi demokratikus államok és egyházaik viszonyának alakulása is. Kezdetben súlyos ellentétek, politikai harcok jellemezték e viszonyt a népi demokratikus országokban is. A proletárdiktatúra megszilárdulásával azonban az egyház és állam elválasztásának előrehaladásával, az 1948-as és 1950-es esztendőik között úgyszólván valamennyi népi demokratikus országban létrejött az állam és egyház megállapodása. Hogy ez előbb vagy utóbb jött létre, és hogy miféle kérdésekre terjedt ki az egyes országokban, az a történeti előzményektől és az adott politikai erőviszonyoktól függött.⁵

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy — szemben az ellenséges, avagy téves és naiv magyarázatokkal — valóságghű ábrázolását és értékelését nyújtsa azon politikai harcoknak, amely a megállapodáshoz vezetett, valamint magának a Magyar Népköztársaság és a katolikus püspöki kar 1950-es megállapodásának.

*

Kétségtől, a felszabadulást követő első esztendőikben, a demokratikus forradalom időszakában, a megosztott hatalmat képviselő koalíciós kormányzat, egyrészt kettősségénél, másrészt átmeneti jellegénél fogva egységes elvi alap híján képtelen lett volna egyértelmű, tartós és általános megállapodást kötni az egyházzal. Mindazonáltal e kormányzat — mint ismeretes — születésétől kezdve igyekezett békés viszonyt kialakítani az egyházakkal, köztük a katolikus egyházzal is. Nem rajta, hanem az utóbbin múlott, hogy e békés viszony több helyes terv és némelykor egyes egyházi, vagy egyházhoz kapcsolódó körök részéről mutatkozó jószándék ellenére sem valósulhatott meg.

Amikor a hatalom jellegében bekövetkezett változással, a proletárdiktatúra államának létrejöttével éretté vált a helyzet az egyházzal való egyértelmű, tartós és általános megállapodásra, a kormányzat ugyancsak nem késett készséget nyilvánítani egy ilyen megállapodás megkötését célzó tárgyalásokra.⁶ E tárgyalásokra, melyek során szándékában állott a kormánynak az iskola és egyház elválasztásának megegyezései útján való rendezése is, az 1948-as esztendő első felében került volna sor. A kormány csupán azt kötötte ki a tárgyalások megkezdésének feltételeként, hogy az egyház hivatalosan ismerje el a köztársaságot — amelyben él —, s alapvető vívmányait. Bár a demokratikus közvélemény messzemenően helyeselte ilyen alapon a tárgyalások megkezdését, sőt egyes papi körök, köztük néhány vezető és főpap

⁴ Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopédia 34. kötet. 1955. 361—362. l.

⁵ Csehszlovákiában és Romániában pl. később jött létre a megállapodás, mint Magyarországon. Lengyelországban néhány hónappal előbb, már 1950 áprilisában megtörtént az állam és egyház megállapodása. Bár ezt is csak utólag vette tudomásul a Vatikán (és ebben hasonlóan a magyarországihoz), mégis nem egy pontban több engedményt is tett. Leírását ld. Egri Érseki Lt. 5313/1950.

⁶ Mind az 1947 őszi kormányprogram, mind az 1948 tavaszán egyesült MDP programnyilatkozata felveti a megegyezést általában. A konkrét tárgyalások megkezdésének szándékát Ortutay közoktatásügyi miniszter 1948. febr. 14-én személyesen közli a hercegprímással (Magyar Kurir 1948. jún. 9.), febr. 23-án pedig a nemzetgyűlésnek is bejelenti. Az első hivatalos tárgyalás idejét máj. 24-re tűzik ki, amelyet a hercegprímás nem fogad el. (Ld. levele a közoktatásügyi miniszterhez — Prímási Lt. 380/1948. — máj. 20.)

is kedvező álláspontot foglaltak el e kérdésben,⁷ mégis a megegyezés a katolikus egyházal már az első tájékoztató megbeszélések és meddő levélváltások után kilátástalanná vált.⁸ Így esett aztán, hogy az iskolakérdést is, az államosítást követelő tömegmozgalomra támaszkodva, megegyezés nélkül kellett megoldani.⁹

Az a támadó magatartás, amellyel az egyház reakciós körei fogadták és nyugtázták az iskolák államosítását, valamint az ennek nyomán felmerülő rendezetlen kérdéseket (pl. az állami szolgálatot elfogadni nem akaró szerzetesek sorsának kérdését) tovább élezte az állam és egyház amúgy is rendezetlen viszonyát. Mégis, a népi demokratikus állam, mely sorra megállapodást kötött a többi egyházal,¹⁰ s mely változatlanul maga mögött tudhatta a katolikus egyházal is tárgyalást és megállapodást akarók széles táborát, nem mondott le azon elhatározásáról, hogy a katolikus egyházal is rendezze viszonyát. Jó ideig hiába volt azonban ez az elhatározás, mert egyházi oldalról csak nem talált viszonzásra. Legtöbb, amelyre hajlandónak mutatkoztak — ha ugyan ezt viszonzásnak lehet nevezni —, egy megegyezés volt arról, hogy egyházi személyek az elkövetkező 1949-es esztendőben is tovább kapják pénzárandóságukat az államtól.¹¹

A leírtak után nem nehéz tehát eldönteni, hogy melyik félen múlt az egyház és állam viszonyát rendező tárgyalások, illetve megállapodás megműsülése. Megválaszolásra vár viszont az a kérdés, hogy mi volt az oka vezető egyházi körök részéről ennek a visszautasító magatartásnak és mi minden játszódtott le e körökön belül is a nyilvánosság tudta nélkül.

Csábító feladatnak kínálkoznék — mintegy feleletként erre — a magyar egyház vezetőjének, Mindszenty esztergomi hercegprímásnak és szűkebb táborának ellenforradalmi, habsburgista restaurációs terveiről és ezek megvalósítása érdekében kifejtett hazai és nemzetközi tevékenységéről részletesen írni. Annál is inkább, mert mindez igen fontos is, hisz valóban ezé a táboré volt a püspöki karon belül az elhatározó szó és akkor még rajta állt vagy bukott a megállapodás ügye. Ezúttal azonban meg kell elégedni e reakciós tervek és tevékenység azon vonatkozásainak vázlatos áttekintésével, amelyek kifejezetten az egyház és állam közötti megállapodás megakadályo-

⁷ Bánás veszprémi püspök a Magyar Nap c. lapnak tett nyilatkozatában a viszonyrendezés mellett szölt — amiért a hercegprímás meg is róttá. (Ld. levele — Kaloosai Érseki Lt. 2750/1948 — ápr. 23.). Czapik egri érsek a köztársaság elismerését javasolja a megegyezés érdekében (ld. levele — Egri Érseki Lt. 1091/1948 — febr. 5.). Még a VKM I. ügyosztályának vezetője, a Mindszenty köréhez tartozó Boér Miklós is „kívánatosnak tartja” a megegyezést (ld. levele Czapik érsekhez — Egri Érseki Lt. 1433/1948. — márc. 1.).

⁸ A közoktatásügyi miniszter első, tárgyalásra (máj. 24.) hívó levelét megválaszoló püspökkari levél olyan követelések (egyházi iskola, tömegszervezetek, napilap fenntartása) teljesítéséhez köti az egyház tárgyalókészségét, amelyek pontról pontra a tárgyalások anyagát képeznék (Püspökkari ért. jkve. 1948. máj. 29.). A közoktatásügyi miniszter második levelére (jún. 4.) pedig úgy dönt Mindszenty a püspöki kar előtt, hogy „a tárgyalásba bocsátkozás veszedelmes és céltalan”. (Püspökkari ért. jkve. 1948. jún. 10.).

⁹ Erről ld. bővebben szerző: Az egységes állami iskola megteremtése c. tanulmányát Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből c. kötetben. Bpest. 1955. 576—579. l.

¹⁰ Az aláírt megállapodások a református, unitárius, izraelita és evangélikus egyházal, közzétéve a Magyar Közlöny 1949. okt. 9-i, dec. 10-i és dec. 16-i számában.

¹¹ Erről közlemény ld. Hazánk 1948. dec. 31.

zásával kapcsolatosak, rámutatva ugyanakkor arra, hogy miként kezdett kiválni az az oldal, amely éppen a megállapodás akadályainak eltávolítását volt hivatva előmozdítani.

Alig szorul bizonyításra, hogy az egyház Mindszenty köré csoportosuló vezetőinek restaurációs tervét keresztezte volna egy ilyen megállapodás. Mindenekelőtt azért, mert mint ilyen kölcsönös, tehát az egyház magatartására is érvényes kötelezettségekkel járt volna együtt. S mindez nyilvánvalóan azt is jelentette, hogy a belső feszültség megszüntetését, a békés munkát egy fontos területen nagyban elősegítette volna. Mind az egyik, mind a másik nem használt a restauráció pszichológiai és politikai előkészítésének és ugyanakkor nagyban rontotta volna a külső intervencióra váró Mindszenty-klíka ázsioját is a hazai és nemzetközi reakció szemében. „A külföld jó hangulatát az eddigi küzdelmek eredményezték — összegezi tapasztalatait Mindszenty 1947 nyarán tett amerikai útjáról tartott beszámolójában —, ha nem lesz, lelehad az irántunk való érdeklődés.”¹² Éppen ezért „ne higgyünk semmiféle ígéretnek. Harcoljunk, ha a helyzet kívánja” — volt a jelszó.¹³

Amikor pedig 1948 elején maga a megállapodást célzó tárgyalás, illetőleg a tárgyalás megkezdésének feltételeként kért nyilatkozattétel (köztársaság, földreform, gazdasági államosítások elismeréséről) került sorra, Mindszenty volt az, aki, mint annak idején, most sem volt hajlandó ilyenre.¹⁴ Íme, az ismerősen hangzó indokolás: „Az elismerési nyilatkozatot a legszélesebb mederben — bel- és külföldön — kipublikálják, amivel a magyar katolicizmus azt is annak eddigi küzdelmét kétes színben fogják beállítani... Ez nem érdekünk, hanem veszteségünk.”¹⁵ Ilyen nyilatkozatnál sokkal inkább fontosnak tartotta azon az — egyik püspökkari értekezlet tanúsága szerint „parallel esetekben külföldön sehol sem alkalmazott” — exkommunikáción fáradozni, mellyel, bár gyér eredménnyel, az iskolák államosítását támogató híveket szándékoztak megfélemlíteni.¹⁶

Mindszenty és köre süket volt a magyar demokratikus közvélemény tárgyalásokat és megállapodást sürgető hangjára. Ehelyett külföldre és mindenekelőtt a Vatikánra figyelt, melynek a megállapodás kérdésében elfoglalt álláspontját mint fegyvert és védőpajzsot használta fel a közvéleménnyel szemben. A pontosság kedvéért meg kell azonban mondani, hogy bár Róma mindenképpen támogatta és semmiképpen sem kívánta leszerelni Mindszenty és köre népi demokráciával szembeni ellenállását,¹⁷ mégsem tiltotta meg kifejezetten a magyar püspöki karnak a megállapodás megkötését.

¹² Püspökkari ért. jkve. 1947. júl. 25.

¹³ Mindszenty helyzetjelentése ld. Püspökkari ért. jkve. 1947. okt. 8.

¹⁴ Az egri érsek nyilatkozattervezete az egyház és állam viszonya tárgyalásához. „Primás a végső részt nem fogadta el” — áll a kézirat felzetén. (Egri Érseki Lt. 3381/1948. — 26 május vége.) E „végső részben” van szó a köztársaság, a földreform és a „szociális intézkedések” (államosítások) elismeréséről. — A püspökkari ért. jkve. (1948. jún. 7.) ugyanerről, valamint a „deklarációt” közlő „bizottság” létrejöttének megghiúsításáról.

¹⁵ Mindszenty előterjesztése ld. Püspökkari ért. jkve. 1948. jún. 10.

¹⁶ Püspökkari ért. jkve. 1948. máj. 29. Körlevelet ld. pl. Veszprémi Püspöki Lt. 4600—21/1948.

¹⁷ Erre vonatkozó adatokat ld.: A Mindszenty-bűnügy okmányai (Bpest. 1949) c. kötetben. Igen jellemző a disszidensek Párizsi Katolikus Tudósító c. lapjának (1948. febr.—márc.) azon tudósítása, miszerint egy „félhivatalos közlés világosan tudtára adta a magyar kormánynak, hogy Róma nem hajlandó leszerelni a magyar katolikusok ellenállását”.

(A megállapodás megakadályozásának ódiúmat, feltehetően, már csak azért sem vállalta, mert ezzel még maradék reménye és vélt joga is elveszett volna arra, hogy diplomáciai kapcsolatot, esetleg valamiféle konkordátumot hozzon létre Magyarországgal.¹⁸

Legalábbis ilyen hivatalos tiltó utasítás nem ismeretes a szóban forgó időszakban és maga a püspöki kar sem hivatkozott ilyenre. Mindszenty vatikáni ágensének, Péterffy Gedeonnak leveleiben amolyan reflexió- és tanácsadásjellegű kitételek olvashatók, mint pl. hogy a „kiegyezés lehetősége bizonyos nyugtalanságot keltett a Vatikánban”,¹⁹ vagy máskor, hogy „a vatikáni rádió... erkölcstelennek és politikai számítások szerint is hiábavalónak tartana minden alkudozást vagy megegyezési kísérletet”.²⁰ Magának a püspöki karnak is úgy hangzik intern állásfoglalása, hogy a „megegyezéshez a püspöki kar plénúmanak... hozzájárulása szükséges” és ennek megfelelően a közoktatásügyi miniszterhez küldött hivatalos levelében is tudatosan mellőzi az utalást Rómára.²¹ Ugyanakkor viszont nem egyszer olvashatunk olyan megállapításokat, hogy pl. „a Vatikán megbízottja a primás”²² vagy, mint éppen a megegyezéssel kapcsolatban írta Péterffy Rómából: „mindenki bizza magát a püspöki kar felelősségére, az tudja, hogy az itteni körülmények közt mit tehet...”²³

A részletek bizonyítása nem öncélú. Némely sematizáló megállapításokkal szemben éppen azért van tartalmi és egyben leleplező jelentősége is e differenciálásnak, mert ezzel — ha változtak is a körülmények — fokozottan hitelét veszti azok, a továbbiakban többször is megismétlődő állítások, hogy a megállapodás az egyházi fél részéről mind politikailag, mind a jogkört illetően, nem a püspöki karon, hanem Rómán múltott.

Más kérdés azután ismét az, hogy — ha a kívülállók nem is észlelhették mindig — a püspöki karon belül sem volt meg már rég az egyöntetűség a megegyezés kérdésében. 1948 végére pedig már nem is az egyöntetűség hiányáról, de határozottan kitapintható két oldalról lehet szólni: egyik oldalon a külső reakciós erőkre alapozott irreális tervek beteljesülését váró elzárkózókról és halogatókról, másikon a külső és belső fejlődés irányát, valamint az adott politikai erőviszonyokat többé-kevésbé reálisan számításba vevőkről. Ilyen formán Mindszenty nimbusza már veszendőben volt. Hiába adta ki a püspöki kar november 3-án emelkedett hangú hűség- és egységnyilatkozatát (mely, mint ilyen, születésének körülményei miatt már eredendően is kétes értékű volt),²⁴ az már csak fügefalevele volt éppen a megállapodás kérdésében történt kettéválásuknak, sőt ellentétes akciójuknak.

Az egységes cselekvésre való képtelenség és a Mindszenty-féle egyházvezetés rohamos népszerűtlenedése következtetéseit a püspöki karon belül

¹⁸ Arra nézve, hogy erről nem mondott le, ld. *Péterffy Gedeon*: Egy év a Vatikánban c. írását. Új Ember Almanachja. Bpest. 1948.

¹⁹ Püspökkari ért. jkve. 1948. máj. 29.—1948. ápr. 30-i levél nyomán.

²⁰ A Mindszenty-bűnügy okmányai 72. l. — 1948. jún. 12-i levél nyomán. A csanádi püspök sem számol be római útja után arról, hogy a Vatikán megtiltotta a megegyezést. — Püspökkari ért. jkve. 1948. jan. 15.

²¹ Püspökkari ért. jkve. 1948. máj. 29.

²² Püspökkari ért. jkve. 1947. aug. 14. — Hercegprimás beszámolója.

²³ Püspökkari ért. jkve. 1948. júl. 17. — 1948. jún. 16-i levél nyomán.

²⁴ Jellemző, hogy az ezzel kapcsolatos határozat így szól: „A püspöki karnak dokumentálnia kell egységét... a vonatkozó nyilatkozatot a püspöki kar minden tagjának alá kell írnia.” — Püspökkari ért. jkve. 1948. nov. 3.

Czapik Gyula egri érsek vonta le elsők között. Czapik érsek Rómába utazván, informálta a Szentszék mérsékeltabb köreit és oly segítséget kért, amely a „holtpontról eljuttathatja a helyzetet”.²⁵ Éppen ezért, a dolog természeténél fogva, Mindszentyt és annak vatikáni ágensét nem is avatta be vatikáni tárgyalásaiba. Célja az volt — és eredményesen tárgyalt is róla —, hogy Róma vizitátort küldjön Magyarországra, aki a kormány tudtával és támogatásával, Mindszenty kiiktatásával felülvizsgálná a lehetőségeket és lépéseket tenne az állam és egyház közti megállapodás elősegítésére. Amde mindez még a végrehajtás előtt illetéktelenek tudomására jutott és azt mind a Vatikánban, mind itthon lehetetlenné tették.²⁶ Így számolt be erről Czapik érsek vatikáni megbízottjának: „Ezután ütött be a krach. Az Osservatore cikkének* hangja miatt a kormány ellenkezik.” Majd panaszosan azzal folytatja, hogy a „Láma** sokat kellemetlenkedik. El lehetek készülve, hogy Rómában iparkodni fog befektíteni. Bánt, hogy az egyház helyzetét akarom menteni és személyes sérelemnek vesz minden lépést.”²⁷

Kommentár alig kell ehhez, különösen ha még hozzá vesszük az érseknek egy másik levelét is, miszerint Mindszenty közölte vele, hogy az állami tényezőkkel a megállapodás útjának egyengetését szolgáló tárgyalásai „hozzájárulásom (ti. Mindszentyé — O.S.) nélkül történnek, azért csak magánjellegűek, minden hivatalos vonatkozás nélkül”.²⁸ Ilyen előzmények után már Czapik érsek sem habozott a püspöki kar előtt elhangzott beszámolójában megismételni ama Rómában tett kijelentését, hogy a magyar helyzet „holtponton van, megegyezés nem lehetséges: mert arra nem alkalmas sem a hercegprímás, sem a püspöki kar”.²⁹

Az előzőek nyomán nem nehéz eldönteni, hogy milyen hitele lehet annak a már említett „egységnyilatkozatnak”, amelyet ugyanez a püspökkari értekezlet tett közzé ország-világ számára. De azok az egy hónappal később megjelent hivatalos közlések sem sokban különböznek ettől hitelesség dolgában, melyek az „ellenkező beállításokkal szemben” azt terjesztették, hogy a „tárgyalásokra a püspöki kar már régen kifejezte készségét”, azonban azok — mint azt tovább olvashatjuk — „a római Szentszék közreműködését is igénylik”.³⁰

Lényeges változás a dolgok menetében csak a merev elzárkózást tanúsító csoport vezetőjének, Mindszentynek és környezetének az egyház éléről való eltávolításával következett be. Nem kell hangsúlyozni, hogy azok a cselekmények, melyek Mindszenty eltávolítását szükségessé tették, ugyanazon reakciós politikai talajból fakadtak, mint amelyből a megegyezéssel szembeni merev elzárkózása is táplálkozott. Mindezt jól példázza az is, hogy az előbbiekkal egyidejűleg erősödött meg az utóbbi is. Nem tekinthető tehát véletlennek az, hogy Mindszenty eltávolításával elkerülhetetlenül egybeesett az állam és egyház közti megállapodás kilátásainak kedvezőbbre fordulása is.

²⁵ Beszámolóját ld. Püspökkari ért. jkve. 1948. nov. 3.

²⁶ Czapik érsek levele P. Sebesnek Rómába 1948. okt. 28-án. Egri Érseki Lt. 5901/1948. A levél tartalmából, hangjából arra lehet következtetni, hogy a címzett avatott volt Czapik érsek terveiben, sőt mintegy megbízottjának tekinthető.

²⁷ Uo. * Az Osservatore Romano egyik, a magyar kormányt támadó cikkéről van szó. ** Mindszenty igen találó fedőneve.

²⁸ Egri Érseki Lt. 5691/1948. — okt. 20. levele Mindszentyhez.

²⁹ Püspökkari ért. jkve. 1948. nov. 3.

³⁰ A püspöki kar hivatalos nyilatkozatát közli: Magyar Kurir 1948. dec. 17-i, Új Ember dec. 26-i, A Szív dec. 23-i száma.

Bár ez után a lépés után közvetlenül defenzívába vonultak a megállapodás többi ellenzői is,³¹ mégis tévedés volna azt gondolni, hogy a helyzet alkalmassá vált a megállapodás létrehozására. A történetek láthatóan kellemtelen helyzetbe hozták a főpapság egy részét (Péteri váci, Shvoy fehérvári püspököt), ugyanakkor dermesztően hatottak azokra is, akikben megvolt a készség a megállapodásra.³² Mivel így a püspöki kar teljesen kiengedte kezéből a kezdeményezést, a döntő szó valójában Rómáé lett, mely mintegy kimozdítani akarván a püspöki kart defenzív helyzetéből, hozzájuk küldött levelében dicsérte Mindszentyt, rágalmazta a magyar népi demokráciát és „ünnepelesen tiltakozott a történetek ellen”.³³

Róma legreakciósabb körei számára a Mindszenty-ügy nemcsak presztiziskérdés volt: komolyan tartottak attól, hogy Mindszentyben a népi demokrácia, a szocializmus elleni harc avatott és pótolhatatlan letéteményesét veszítik el és hogy a magyar püspöki kar egyszer s mindenkorra megszűnik Róma érdekeit hazája ellen is szolgálni. Éppen ezért — most már teljesen — visszaütően viseltetett a megállapodást illetően. A magyar kormány azon óhajára, hogy Mindszenty ügyétől függetlenül szeretne megállapodást kötni, Róma azt válaszolta, hogy ez „nem egyeztethető össze” egymással.³⁴ Ugyanakkor a Szent Kongregáció deklarációt bocsátott ki arról, hogy a „bűntény” (ti. Mindszenty eltávolítása) előmozdító a Szentszék „kiközösítése” alá esnek, „becstelenné válnak” és „bűnözők minősége szerint” kezelendők.³⁵

Mindazonáltal lényeges változásról beszélhetünk, mert ha a történetek közvetlenül nem is, de nagyobb távon alapvetően elősegítették az állam és egyház közeledését, amennyiben a legfőbb kerékkötő kiiktatásával egyházi oldalon is megteremtődtek általában a feltételek a megállapodás létrehozására. Mégis a megegyezés elérkezése nemcsak egyszerűen idő, nemcsak a történetek hatása alóli felocsúdás kérdése volt, de az új helyzet új tényezőinek kedvező összjátéka is beleszólt abba.

*

Ami az emlékezetes 1950. június 20-i levélről, illetve a megállapodásig eltelt időt illeti (ti. 1949 elejétől), bár a lehetőség szakadatlanul fennállt, mégis a kormány — eltérően az 1948 eleji gyakorlattól — nem sürgette a megállapodást. Joggal tudta és várta, hogy a püspöki kar józanabb része le fogja vonni a Mindszenty-klikket ért kudarc következtetéseit és maga is belátja előbb-utóbb, hogy más lehetőség, mint a megállapodás, nem létezik

³¹ Jól tükrözi ezt a helyzetet az a tény, hogy a püspöki kar mellőzte az 1948 júniusi körlevélhez hasonló tiltakozó és exkommunikációs körlevél kiadását a Mindszenty megbüntetését követelőkkel szemben. — 1949. jan. 10-i püspökkari ért. határozata. Kalocsai Érseki Lt. 195/1949. Mindszenty eltávolítását követelő közös körlevélben sincs nyoma a vele való szolidaritásnak, viszont „nyugalomra”, „tartózkodásra” és a „közjó készséges előmozdítására” int és imát csak általában, az egyház békéjéért rendel el. — Váci Püspöki Lt. 270/1949.

³² Czapik érsek a halasztás álláspontján volt, bár kérte az illetékeseket, hogy ebből ne vonjanak le „semmiféle következtetést”. Egeri Érseki Lt. 164/1948.

³³ Kalocsai Érseki Lt. 281/1949. — jan. 2-i levelének magyar fordítása.

³⁴ Péterffy jan. 13-i távirata a magyar kormánynak. Másolat. Kalocsai Érseki Lt. 271/1949. Ugyanitt egy sor kikötést is olvashatunk, köztük olyat is, mint pl. az „ifjúság keresztény szellemben való nevelése”.

³⁵ Osservatore Romano 1949. jan. 3—4. száma alapján közli: Mindszenty József bíboros esztergomi érsek Magyarország hercegprímásának pere c. könyv. Róma. 1949. 27. l.

számára és ugyanakkor érdekében is áll az, ha azt nem akarja, hogy „nyáj nélküli pásztor” váljék belőle.

Valóban a püspöki kar nem is siklott át a történeteken anélkül, hogy ne okult volna belőlük. Mindez persze nem azt jelenti, hogy minden egyes püspök leszámolt volna teljesen a múlttal. Az azonban bizonyos, többségükben világosan látták, hogy korábbi tevékenységüket nem folytathatják. Ennek következtetései főleg taktikájukban nyilvánultak meg, egyrészt olyképpen, hogy hajlandónak mutatkoztak bizonyos politikai kompromisszumokra, másrészt, hogy erőiket és figyelmüket főképpen az ideológiai harc területére összpontosították. (Nem véletlen, hogy erre az időszakra esnek a hitoktatás vonalán indított roham, a „csodákról” szóló hírek terjesztése, vagy éppen a háború és béke ideológiai vonatkozásának hamis beállítására irányuló kísérlet.) A téma jellegénél fogva ezúttal csak az előbbiről eshet szó, mindenekelőtt abból a szempontból, hogy e — többnyire szükségből tett — politikai kompromisszumokat milyen körülmények segítették elő és végül is miképpen vezettek ezek magához a megállapodáshoz.

A kérdés nyitja végső soron a tömegek, köztük a vallásos tömegek politikai magatartásának alakulásában volt, amely egyrészt közvetlenül, másrészt a nép egyes rétegeivel kapcsolatban álló alsópapság egyes körein keresztül, közvetve is kihatott a felső klérus politikai vonalvezetésére. S nem kell külön hangsúlyozni, 1949-re már nem csak arról volt szó, hogy a felső klérus hajdani szövetségesei nem képviseltek legális, szervezett politikai erőt és hogy, amint azt korábban tehették, nem számíthattak többé a többi egyház meggyegyzéssel szembeni szolidaritására, hanem ennél jóval többről. Arról mindenekelőtt, hogy az iskolák államosításával, tömegszervezeteik jórészenek megszűntével, a klerikális színezetű pártok felbomlásával a számításba jöhető politikai tömegbázisuk is végzetesen megcsappant.³⁶ S mindez azért, mert a széles tömegek a biztos felemelkedés programját megmutató szilárd néphatalom felé fordultak. Az új helyzetnek beszédes jellemzői a megújult Népfront jegyében lezajló 1949 tavaszi választások körülményei és eredményei.

Az egyház egyes vezetőivel alkalmasint kapcsolatot létesítő katolikus színezetű Barankovics-féle „Demokrata Néppárt”, amilyen gyorsan feltört 1947-ben a jelentéktelenségből, éppen olyan gyorsan, szinte tiszavirág módjára le is tűnt. Tömegei fogytán és a párt egyik-másik szélsőségesen reakciós vezetőjének lelepleződése, majd vezérének disszidálása nyomán maga a párt is jobbnak látta, ha leteszi a zászlót, önként feloszlik és nem indul a választásokon.³⁷ Hasonló sorsa volt a Mindszenty legitimista programját nyíltan is valló Slachta-féle katolikus női pártnak. Slachta ugyan indulni akarván a választásokon, 1949 márciusában és áprilisában is még támogatást kért a püspöki kartól. Az azonban nem adta meg a támogatást, mert ismervén kihívóan ostoba reakciós szerepléseit és jelentéktelen táborát, nem látta

³⁶ Ezt tanúsítják az olyan nem jelentéktelen tények is, mint pl. hogy a Magyar Népköztársaság Alkotmányának (54. §) megfelelően elrendelt fakultatív hitoktatás ellen (1949. szept.) már nem sikerült a vallásos tömegeket, mint azt korábban sikerült, mozgósítani. Ugyancsak nem mertek belemenni az egyházközszégi választások megtartásába sem, ld. Püspökkari ért. jkve. 1949. nov. 22.

³⁷ E párt pályafutására és felbomlására ld. bővebben szerző: A Barankovics Néppárt történetéhez (1945—1949) c. tanulmányát. Századok, 1958. 1—4. sz. 174—201. l.

érdemesnek a párt támogatásával járó kockázatot vállalni. Nem támogatják — olvasható a kalocsai érsekhez benyújtott kérés felzetén —, mert „ő először is főnöknő, tehát kormányozza a társulatát, másodsor egy pár szereplése (Szent Korona,* Himnusz nál fel nem állás**) elég szerencsétlen volt”.³⁸ Azon javaslat felett pedig, hogy esetleg Balogh páterrel illetve a Magyar Demokrata Párttal kellene tárgyalnia, egyszerűen napirendre tért a püspöki kar.³⁹

Ugyanakkor nemcsak a más egyházak, hanem — jöllehet a püspöki kar minden „külön megnyilatkozástól óvta papjait a választások előtt”⁴⁰ — a katolikus papság részéről is sorra jelentek meg az olyan felhívások, amelyek helyeselték a Népfront programját és a mellette való szavazásra szólítottak fel. Amellett, hogy egyes papok ilyen irányú felhívásai napirenden voltak, több megye vagy egyházmegye papjai csoportosan is megnyilatkoztak. Nógrád-Hont megyének 21 papja fejezte ki együttes bizalmát a Népfront és az általa képviselt 5 éves terv programja mellett, „amit csak úgy tudunk biztosítani és létrehozni — hangzik a felhívás —, ha szilárdan kiállunk a magyar nép felemelkedése, a béke megvédése érdekében... minden becsületet dolgozó kötelessége, hogy a Népfrontra adja le szavazatát”.⁴¹ Hasonló szavakat tartalmaz „Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye katolikus egyházi személyiségeinek felhívása a vármegye katolikus híveihez”, vagy „Bács-Bodrog megyében a katolikus egyházi személyiségek” nyilatkozata is.⁴² Az alsópapág sorainak kiállítását országos hírű egyházi és világi vezető személyiségek, tudósok (köztük olyanok, mint Öveges József, Szentpéteri Imre, Klemm Antal professzorok)⁴³ választási felhívása is soron követte.

Egyik oldalon, tehát a választási harc arénájában küzdőképes klerikális párt teljes hiánya, másik oldalon pedig egyes papi körök pozitív kiállása jellemezte a helyzetet. Mit és hogyan cselekedjenek hát? — meredt a kérdés a püspöki kar elé. Megoldásnak semmiképpen sem az kínálkozott, hogy állásfoglalásában korábbi választási körleveleinek ellenséges hangját és a bizalmas utasítások módszerét ismételve, ugyanakkor viszont egyértelmű támogató megnyilatkozásra sem tudta még elszánni magát.⁴⁴ Így történt aztán, hogy — nem hagyván figyelmen kívül a kormány intelmét — végül is egy, úgy-

³⁸ Kalocsai Érseki Lt. 2453/1949. El nem küldött válasz Slachta 1949. március 18-i levelére, melyben azért kéri a támogatást, mert „már csak a Női Tábor van a keresztény küzdőtéren és hogy a mostani választás szó szerint kereszties hadjárat lesz”. Ugyanitt írja: „Kérünk imádkozókat is beállítani, mert kegyelmi segítség nélkül nem győzhetünk.” * A köztársasági törvényjavaslattal szemben elhangzott parlamenti beszédében felsorolt, „Szent Korona” és királyság melletti érvelésről van szó. ** Az iskolák államosítását elhatározó parlamenti szavazás után.

³⁹ Püspökkari ért. jkve. 1949. ápr. 6.

⁴⁰ Váci Püspöki Lt. 2015/1949. — Egy feljegyzés a püspöki kar határozata alapján.

⁴¹ Uo. — Nyomtatott felhívás mellékelve.

⁴² Ez kiemeli, hogy a „Népfront programjának 8. pontja kimondja a vallás-szabadság biztosítását” és a mellette szavazók „nemcsak állampolgári kötelességüknek... hanem egyházunknak is szolgálnak”. A nyilatkozatot a kalocsai papok kivételével többen (40) aláírták. — Kalocsai Érseki Lt. 2846/1949.

⁴³ Katolikus egyházi és világi közeleti személyiségek felhívása a Népfront választás mellett c. röplap 4. lapján. Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárából. 1949.

⁴⁴ Uo. E felhívás abból indul ki, hogy a Népfront támogatása nincs ellentétben a főpapság állásfoglalásaival és különösen az ötéves terv nyújtotta távlatot és a béke megvédése ügyét hangsúlyozza.

mond jószándékú semleges hangú nyilatkozatot adott ki. Ebben — bár nem szeplő nélkül⁴⁵ — a választást a hívek „lelkiismereti felelősségére” bízta és általánosságban készségét fejezi ki azon törekvések támogatására, „amelyek az ország igazi javát” és a nép „életszínvonalának emelését szolgálják”.⁴⁶ Ennek, a püspöki kar magatartásának alakulása szempontjából nem jelentéktelen megnyilatkozásnak, persze helytelen volna a kelletténél nagyobb jelentőséget tulajdonítani a kétségkívül feltűnően jó eredményekkel záruló választások kimenetelében.

Vajon más lesz-e az eredmény, ha az 1949–1950. esztendő fordulóján napirendre kerülő, az egyház állam viszonyában kétségtelen akkor legjelentősebb kérdés, az eskütétel körülményeinek mérlegét vizsgáljuk meg? Am itt nem kerülhető el a kitérő, mivel az eskütétel kérdése szorosan összefüggött az egyházi személyek javadalmazásával.

Ismeretes, a földreformmal, majd később a tőkés vállalkozások felszámolásával jelentősen megcsappant az egyház jövedelme. A kisebb földingatlanokkal rendelkező alsó papságot ez közvetlenül alig — inkább csak a kegyúri javadalmak megszüntetésén keresztül — érintette. A pénzügyi kormányzat ezt részben pótlandó, 1945-től jövedelemkiegészítő államsegélyt, illetőleg tiszteletdíjat folyósított, segédlelkésztől az érsekig, minden egyházi vagy egyházi oktatásban, igazgatásban működő személynek. Emellett állami költségvetésből fedezték nemcsak a dologi kiadásokat, de eltérően a korábbi gyakorlattól, mind a nyugdíjakat, mind pedig a kispapok tartásdíját is.⁴⁷ Mindez lényegében érvényben maradt 1948 végéig. Közben csupán annyi történt, hogy az állam és egyház elválasztásának előrehaladásával, 1948-ban megszüntették az egyházi adó ellenforradalmi rendszerből visszamaradt kényszerjellegét.⁴⁸

Bár a kormány az 1948. december 28-án aláírt pénzügyi megegyezésben, hogy kifejeződjék a különbség, egyrészt a megállapodást kötött egyházak, másrészt a megállapodást mind ez ideig nem kötő katolikus egyház között, 15%-kal mérsékelte ez utóbbi lelkészeinek pénzjárandóságát, mégis ez maradt meg legbiztosabb jövedelemnek a papság számára.⁴⁹ Mindez annál is inkább feltehető, mert a korábbi gyakorlattól eltérően most már nem az egyházi főhatóságon múltott annak kifizetése, hanem közvetlenül az állam eszközölte azt. Sem a stóladíj, sem a — most már hívek belátására bízott — egyházi párbér-adó nem csordogált oly gazdagon, sem a megmaradt papi birtokok nem voltak oly rentábilisak a számukra kedvezőtlen munkabér- és haszonbérleti viszonyok miatt,⁵⁰ hogy közömbösek lehettek volna e havonkénti

⁴⁵ Mint a kalocsai érsek egy későbbi leveléből kiderül, voltak olyan papok, akiket a Népfront melletti kiállásukért felfüggesztettek. — Váci Püspöki Lt. 4567/1950 okt. 21-i levele. Ugyancsak a Népfront Országos Tanácsa Titkárságának kellett fellépni, hogy olyan „barátságtalan gesztusok”, mint pl. a bérálás választási napra való tétele ne keresszezzék a választásokat. — Egri Érseki Lt. 2029/1949. ápr. 23-i levele.

⁴⁶ Püspökkari 1949. máj. 5-i értekezletéről levél a Magyar Függetlenségi Népfront Választási Bizottságának.

⁴⁷ E rendezésre bővebben ld. *Kubinszky László*: A vallás és közoktatásügyi-igazgatási jog vázlata. Bpest. 1947.

⁴⁸ Gazdasági Főtanács 600/1948. sz. rendelete.

⁴⁹ A megegyezést közli: *Hazánk*, 1948. dec. 31. — Eszerint nyugdíjasok, hitoktatók illetményében nincs csökkentés.

⁵⁰ Egyébként a javadalmazás birtokok sorsa is olyan kérdés volt, melynek megoldása tárgyalást kívánt. Püspökkari ért. jkve. 1950. máj. 31.

pénzjárandóság sorsával szemben.⁵¹ Éppen ezért érdekükben állott, hogy a hat hónap után (1949. jún. 30.) lejáró megegyezést a tárgyalásokra illetékes püspöki kar megújítsa. A püspöki kar felismervén ezt az igényt, nem is tért ki a tárgyalás elől, minek eredményeként a megegyezést hat hónappal (1949. december 13-ig) újra meg is hosszabbították.⁵²

Az elkövetkező hat hónap után a kormány, azon a jogos alapon, hogy aki állami fizetést élvez, állami esküt is tegyen, eskühöz kötötte a fizetés további folyósítását. „Aki fizetést kap, köteles az esküt letenni...” — ismertették a közoktatásügyi miniszter december 2-i levelét a püspöki kar előtt.⁵³ A püspöki kar tehát ismét dilemmába került, mert sem az esküt nem akarta letenni, sem a pénzjavadalmat nem óhajtotta elveszteni, és kiváltképpen nem szeretett volna e kérdésben szembe kerülni azzal a mintegy 3500 alsópappal, akiknek ez a havi juttatás képezte jórészt létalapját.

A püspöki kar azonban ezúttal is talált egy felemás megoldást. Annak a pozitívumnak előrebocsátásával, hogy „nem akarják állampolgári kötelességüket megtagadni”, határozatilag közölték, hogy ők „az egyház gyakorlata szerint államesküt csak a szentszék hozzájárulásával tehetnek”. Ugyanakkor viszont hozzájárultak ahhoz, hogy a „többi egyházi személyek a kívánt esküt... sine legibus Dei et Ecclesiae” letehetik. Az eskü letételére 1950 január közepén sor is került.⁵⁴ Ilyen formán a püspöki kar megoldani látszott azt, hogy bár az esküt nem tette le, mégis átmenetileg kapja a fizetést és ugyanakkor elejét vette annak az elkülönülésnek is, amelynek lehetősége e kérdés kapcsán közötté és az alsópapság között újra fennállott. „Előnye határozatainknak — olvashatjuk a püspökkari értekezlet jegyzőkönyvéből —: a papság leteszi az esküt, de a püspöki kar engedélyével teszi le. Nem állapíthatnak meg tehát ellentétet a papok és püspökök között. A püspöki kar egyöntetűen megtagadta... és így nincs szakadás a püspöki karban sem.”⁵⁵

Ismét hangsúlyozni kell azonban, hogy e megoldás, bár lényeges előrehaladást jelentett,⁵⁶ csak átmeneti és látszatmegoldás volt a püspöki kar számára. Nemcsak azért, mert néhány hónap múltán ismét kilátásba helyezte a kormány, hogy amennyiben nem teszik le az esküt, a tiszteletdíj folyósítását kénytelen „újból megfontolás tárgyává tenni”,⁵⁷ hanem más, ennél lényegesebb okból is. Avagy növelte-e a felsópapság hitelét és tekintélyét az, hogy amit a Vatikánra hivatkozva tiltottnak mondott magának, azt megengedte a papságnak? Nem rejtette-e továbbra is magában az elkülönülés veszélyét

⁵¹ Nem véletlen, még a püspöki kar maga is nehezményezte, hogy a Mindszenty-bűnügybe belekeveredett négy püspök 1949. jún. 1-től nem kapja a járandóságot. — Püspökkari ért. jkve. 1949. febr. 18. Ez annál is inkább feltűnik, mert korábban egyes főpapok, így Mindszenty is, maguk utasították vissza a népi demokratikus államtól kapott fizetést.

⁵² A meghosszabbítás okainak ilyen indoklását ld. Pro memoria 1949. júl. 4. Kalocsai Érseki Lt. 4440/1949.

⁵³ Püspökkari ért. jkve. 1949. dec. 15.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Püspökkari ért. jkve. 1950. jan. 16.

⁵⁶ Igen jellemző, hogy esztendő múltán, Beresztóczy Miklós esztergomi kanonok, a papi békemozgalom egyik vezetője e lépést úgy tekinti, mint amelyben „az elismerés — ha nem is ilyen kifejezetten — már benne foglaltatott”. — A Kereszt 1950. nov. 15.

⁵⁷ Egri Érseki Lt. 109/1950. Közoktatásügyi Miniszter febr. 1-i levele. Ez annál is inkább elgondolkoltatta a püspöki kart, mert 1949 végén beszüntette a kormány a kispapok tartásdíjának folyósítását.

e kettősség, melyben az alsópapság és a püspöki kar külön törvények szerint, előbbi az állampolgári eskü szerint, utóbbi pedig anélkül élt? Nyilvánvaló, e kérdéseket semmiképpen sem hátra-, de előrelépéssel lehetett megoldani. És ezt egyre inkább be kellett látnia a püspöki karnak is.

A lavina végül is az 1950-es esztendő első felében kiszélesedő béke-mozgalom kapcsán idnult meg. Magyarázkodni alig kell a béke kérdésének vízváltató jelentőségéről. Az sem szorul bizonyításra, hogy miképpen világszerte, Magyarországon is igen kedvező visszhangra talált e mozgalom a dolgozó nép körében. Még olyan rétegeket is magával ragadott, helyes megnyilatkozásra bírta, amelyek különben, a belpolitika kérdésében passzívak lévén, nem hallatták hangjukat. Természetesen, nem maradt távol e mozgalmtól a papság jobbik része sem. Már az esztendeje lefolyt 1949-es tavaszi választások alkalmából tett emlékezetes nyilatkozataikban is központi helyet töltött be a béke melletti kiállás. 1950 tavaszán pedig papok száza írták alá a Béke Világtanács stockholmi békefelhívását.⁵⁸

Másképpen cselekedett azonban a püspöki kar. A határozott állásfoglalás elöl már kezdetben kitért. Arra az 1949 áprilisi felhívásra, hogy csatlakozzék a Bécsi Békekongresszus mozgalmához, majd a Magyarországi Békekonferencia Előkészítő Bizottságának konferenciára való meghívására meg egyaránt azzal válaszolt, hogy az egyház amúgy is végez „békemunkát”, „minden politikai vonatkozástól mentesen a maga vonalán...” Ennélfogva tehát nem tartja szükségesnek, hogy külön is részt vegyen ilyenben.⁵⁹ Ez már több volt mint kitérés, mert a leírtak nemcsak egyszerűen általánosságban mozogtak, de (az evangélium szavaitól kezdve, egészen az utolsó két világháború főpapjainak háborús megnyilatkozásaiig, bizonyíthatóan) nélkülözték az igazságot is. Visszautasítás volt ez, miképpen magát a közvetlen meghívást is visszautasították.⁶⁰ Ezek után már nem meglepő, hogy esztendőre rá, a stockholmi békefelhívást sem írták alá.⁶¹

Mindez már önmagában is súlyos demonstráció volt. Hiszen — eltérően az előbb tárgyalt eskütétel-kérdéstől — ezúttal nem egyszerűen belső, egyházi ügyről, a papság egy részének és a felsőklérusnak kettősségéről volt szó, hanem úgyszólván a magyar nép egészével, benne, akarva, nem akarva, a papok egy részének békeakarataival való szembekerüléséről is. A helyzet súlyosságát, a püspöki karon belül egyesek csak fokozták azzal, hogy kifejezetten megtiltották egyházmegyéjük papságának a békeívek aláírását. Hogy a békeívek aláírása nem válhatott a papság soraiban általánosabbá, az nem az ő hibájuk — mondotta utólag Horváth Richárd békepap —, „hanem az egyházi felsőbbtség egy részének szerencsétlen intézkedéséé, amellyel megtiltotta a békeívek aláírását papoknak, szerzeteseknek, apácáknak”.⁶² Sőt,

⁵⁸ A Magyar Dolgozók Pártja 1950. jun. 1-i határozata. Bpest. 1950.

⁵⁹ A válaszlevelek szövege az 1949. ápr. 6-i püspökkari konferencia határozatán alapszik.

⁶⁰ Jellemző, hogy e választ a disszidesnek egyik lapja, a Párisi Katolikus Tudósító (1949. máj—aug.) előszeretettel idézi, mint a „püspöki kar hagyományához” méltó, kommunista-ellenes dokumentumot.

⁶¹ A felhívást egyszerűen így nyugtázták: „Tudomásul, lásd az ebben a kérdésben hozott határozatokat”, melyek szerint a békemozgalmában nem vesznek részt. Püspökkari ért. jkve. 1950. márc. 3.

⁶² Katolikus papok a békéért. Bpest. 1950. 12. 1. Péteri váci és Badalik veszprémi püspöknél még retorzió is előfordult. Utóbbi pl. a lesencetomaji papot máj. 15-én leváltotta.

mint kiderül, a püspöki kar egésze is készen látszott egyházi fenytéssel sújtani az e kérdésben vele ellentétes állásfoglalást tanúsító papokat. „Lehetetlen, hogy papok a püspöki karral szemben nyilatkoznak. Ennek következményei vannak” — olvashatjuk a püspökkari értekezlet jegyzőkönyvéből, mely ugyanakkor pallosként suhogtatta meg az iskolák államosítására kiadott körlevél exkommunikációs fenyegetéseit.⁶³ Attól tartván azonban, hogy fogadhatja még annyira sem lesz, mint két esztendeje, tartózkodtak ilyen körlevél közzétételétől.

A helyzet rendkívül feszült volt. Ám a párt és a kormány, éppen mert maga mögött tudta e kérdésben a tömegeket, nem hátrált és vállalta a helyzet kiéleződésének következményeit. A Révai Józsefnek a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége előtt tartott leleplező beszámolója nyomán hozott határozat kifejezésre juttatta a pártnak azt az eltökéltségét, hogy nem alkuszik és nem nyugszik addig, míg le nem töri és el nem szigeteli e reakciós vonalvezetés főpapi képviselőit. Ugyanakkor készségét nyilvánította, hogy segíti és támogatja azokat, akik a béke és a megegyezés politikáját vallják.⁶⁴

E határozott fellépés megfontolásra készítette a felsőpapság egy részét. Késlekedniük annál kevésbé lehetett, mert az alsópapság körében kialakulóban volt az a mag, mely helyesen vonván le a helyzet következtetéseit, hozzákezdett azok megszervezéséhez, akik készek voltak nyíltan is demonstrálni békeakaratukat és megegyezési szándékukat. Ez a csoport, mely akkor mintegy 35 főből állt, határozta el még júniusban, hogy augusztus 1-re országos értekezletre hívja össze a néphez hű, békét akaró és az állam és egyház megegyezését kívánó papokat.⁶⁵ A püspöki kar ilyen helyzetben, hogy kenyértörésre ne kerüljön sor s hogy a kezdeményezést teljesen ki ne engedje kezéből, döntő lépésre, tárgyalásokra határozta el magát.⁶⁶

Feltűnik azonban, hogy a püspöki kar mégsem az elmondottaknak megfelelő indokolással, hanem a szerzetesrendek helyzetének rendezetlenségére való hivatkozással kérte a tárgyalásokat. Az emlékezetes június 20-i levél tudniillik, miután egyoldalúan és általánosságban említést tesz a sajtó és propaganda támadó hangjáról, konkrétan csak „a kormánynak a magyar szerzetesekkel szemben tett súlyos intézkedéseire” hivatkozik, mint olyanokra, melyek felszólalásra és tárgyalásra „késztetik a püspöki kart”.

Kétségtől, ez utóbbira való hivatkozásnak megvolt a reális alapja, mert igaz az, hogy a kormány tett ilyen korlátozó intézkedéseket. De mert ezek nem voltak elégségesek, valóban szükségessé vált a szerzetes-kérdés általános és megnyugtató megoldása. Ha másképpen is, de egyaránt látták és igényelték ezt állami és egyházi oldalról is. Az ország területén 23 férfi szerzetesrend és 40 apácarend volt (előbbi 2582, utóbbi 8956 taggal) összesen

⁶³ Püspökkari ért. jkve. 1950. máj. 31.

⁶⁴ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. jun. 1-i határozata. Bpest. 1950.

⁶⁵ Szabad Nép. 1950. aug. 2.

⁶⁶ Az elhatározást, nem tudni milyen mértékben, jótékonyan segítették az egyes főpapokkal kapcsolatot tartó világiak is. Czapik érseknek pl. így írt egyik barátja: „Nagyon kérlek Tégedet, amíg nem késő, lépjél fel erélyesen... hogy végre meglegyen a minden józan katolikus ember által hön ohajtott megegyezés. Két barátom kérésemre, ugyanebben az ügyben felkeresi a napokban a kalocsai érsek urat, hasonló kérés előadása céljából”. — Egri Érseki Lt. 2928/1950. U. K. Budapesti lakos jun. 10-i levele.

11 538 taggal és 636 kisebb-nagyobb rendházzal.⁶⁷ Ilyen népes szerzetesgárdára csak annak az ellenforradalmi rendszernek volt szüksége, melynek egyik legfőbb tartó pillére a klerikális reakció volt.⁶⁸ A proletariátus diktatúrájával összeegyeztethetetlen, hogy ilyen szövetségesre támaszkodják. Ugyanakkor a néphatalom különböző (közoktatási, szociális, egészségügyi stb.) intézményeinek kifejlődésével konkrét funkcióik és megszűntek, vagy maguk mondtak le azokról, vagy azok éppen feleslegessé, sőt egyenesen károsá váltak.

Igen jellemző ebből a szempontból annak, a szerzetesek törzsgárdáját képező kb. 2700 női és férfi szerzetesrendi tanárnak, tanítónak és óvónőnek további útja, akik az iskolák államosításával otthagyták katedrájukat.⁶⁹ (Mindent ehhez hozzáadható még kb. 2000 szerzetesnővér is, akik többnyire szintén az előbbiekkal egyidőben veszítették el kisegítői vagy más alkalmaztatásukat.)⁷⁰ Ha voltak is kísérletek, melyek az állam intencióinak megfelelően, a szerzetesek további iskolai működését célozták, a püspöki kar lefújta azokat. Még „böcsöde és napközi otthon vezetését” sem engedélyezték, mert — mint szöveg a határozat — „a mai rezsim kreatúráival együttműködni senkinek sem szabad”.⁷¹ Tanításról még kevésbé eshetett szó. „A katolikus nevelőtábor az Egyház által nem helyeselt nevelésnek sem tényezője, sem segítője, sem közeli, tehát felelős, akár tevékeny részese, akár tétlen szemlélője nem lehet” — hangzott a Mindszenty-időkből származó ellentmondást nem tűró állásfoglalás.⁷²

De aki már sem a „mai rezsimmel” nem működhet együtt, sőt, még csak „tétlen szemlélője sem lehet” az állami oktatásnak, annak vajon mit lehetett tennie? Nyilvánvalóan csak azt, hogy ellene működjen mind az előbbinek, mind az állami oktatásnak. A teendő tehát — mint ők írják — „az ifjúságunkkal és a szülőkkel való lelki kapcsolat fenntartása”, amelyre fel kell használni „a lelkipásztorkodás minden eszközét... a Mária-kongregációt, a Szív-gárdát, amelyeknek... templomokban vagy szerzetesek kápolnájában kell működniük”.⁷³ Mindszenty különösen az Alföldet javasolja bekapcsolni a szervezésbe, már csak azért is, mert „a fakultatív hitoktatás kérdésének felvetésekor” éppen azokon az alföldi helyeken nyilatkoztak „a hitoktatás teljes kiküszöbölése mellett”, ahol azelőtt, lelkész hiányában, nem volt hitoktatás.⁷⁴ Ezek a szerzetesek, új beosztásuk elfoglalása előtt, többnyire egy kurzuson vettek részt, hol a javasolt „tananyag” szerint megismerték „a mai körülmények között lehetséges szervezkedési módokat is”. „Tekintve, hogy régi egyesületeitek nem működhetnek — olvashatjuk továbbá —, ezeknek működését pótolni kell más eszközökkel.”⁷⁵

⁶⁷ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. jun. 1-i határozata (Révai József beszámolójának alapján).

⁶⁸ Jellemző, hogy 1919-ben — nem a Tanácsköztársaság idején! — mindössze 325 szerzetesház volt 4457 szerzetestaggal (Magyar Statisztikai Évkönyv. 1919). Számuk tehát a házak esetében kétszeresére, a tagok esetében pedig több mint két és félszeresére emelkedett az ellenforradalom éveiben.

⁶⁹ Püspökkari ért. jkve. 1948. aug. 27. Pannonhalmi főapát jelentése.

⁷⁰ Püspökkari ért. jkve. 1948. júl. 17.

⁷¹ Uo.

⁷² A püspöki kar 1948. szept. 1-i körlevele. Kalocsai Érseki Lt. 5331/1948.

⁷³ A rendfőnöki értekezlet határozatai (1948. jun. 16.), melyek „megegyeznek a püspöki kar hivatalos álláspontjával”. — Váci Püspöki Lt. 4344/1948.

⁷⁴ Püspökkari ért. jkve. 1948. aug. 27.

⁷⁵ Meszlényi Zoltán segédpüspök tervezete (júl. 28.) Primási Lt. 5289/1948.

Nem túlzás tehát azt mondani, hogy ez a szerzetestábor volt az egyházi reakció „mobil-gárdája”, mely mindenütt megjelent, ahol népi demokrácia-ellenes tevékenység folyt. Joggal vethette tehát a kormány egyik megbízottja a püspöki kar kiküldötteinek szemére — ezúttal már a megállapodás tárgyalásán —, hogy alig fordul elő olyan kémügylet vagy határátlépés, amelyben szerzeteseknek ne lett volna részük és hogy nem véletlen a nyugati sajtó dicsérő hangja ezekről.⁷⁶ Ugyanez alkalmából még maga a kalocsai érsek is kijelentette: „meg tudja érteni, hogy egyes személyek kitiltása bizonyos helyről indokolt”.

E reakciós „mobil-gárda”, mivel tagjai sem polgári foglalkozást nem vállaltak, sem családjaikhoz nem térhettek vissza (külön engedély nélkül),⁷⁷ nemhogy csökkent volna, de inkább gyarapodott, most már a tanító-rendek szerzetesein kívül más, feladatok nélkül maradt rendek tagjaival is. Ugyanakkor a helyhez kötött és a hívóktól, valamint az államtól egzisztenciálisan is függő világi lelkészkezdő papságtól eltérően, ezek többnyire ellenőrizhetetlenül tevékenykedtek, s mint hogy nagybirtokaikat felszámolta a földreform, és állami fizetést sem kaptak, nagyobb részt gyűjtésből vagy más bizonytalan, nemegyszer törvénytelen juttatásokból éltek.⁷⁸ Csodálkozni lehet-e tehát azon, hogy az állami szervek nem tűrték ezt a végletekgig, és lépéseket tettek a szerzetesek üzelmeinek korlátozására?—

Bár e helyzetnek végső soron maga a Mindszenty-féle vezetés volt az okozója, amikor nemet mondott arra, hogy a szerzetesek a dolgozó társadalomba beilleszkedjenek, mégis most mindannyian a népi demokratikus államot okolták. Szinte egymást érték a szerzetesek ügyében a kormányhoz írt beadványok, míg nem a párt ebben a kérdésben is határozottan állást foglalt, amennyiben a szerzetes-kérdést korántsem csak rendőri, de politikai kérdésként, az egyház és állam általános viszonya rendezésének egyik kérdéséként fogta fel és mint ilyent volt kész megoldani azt.

Tehát a szerzetes-kérdés megoldatlansága valóban sürgette a tárgyalások megindítását, mégis újólal hangsúlyozni kell, hogy ha ez látszott is közvetlen indítéknak, valójában mégsem ez volt a főoka annak, hogy tárgyalásokat kérjen a püspöki kar. Ez csak mintegy szemérmes takargatása volt ama következtetések levonásának, amelyeket a néphatalom és a béke mellé álló tömegek és egyes alsópapi körök magatartása eredményezett s amelynek súlya alatt maga is kezdte belátni, hogy a „pásztor” csak addig „jó pásztor”, míg, ha távolról is, de követi a „nyáját”. Erre vallanak az 1950. június 20-án kért és június 28-án megindult tárgyalások is.

*

Tévedés volna persze azt gondolni, hogy a tárgyalások csupán az állam és egyház közti megállapodás megszövegezése körül folytak. A tárgyalások kimenetele és maga a megállapodás eredménye harci kérdés volt mindegyik

⁷⁶ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának megbízottai és a római katolikus püspöki kar küldöttsége között folytatott megbeszélés 1950. jún. 29-i jegyzőkönyve.

⁷⁷ Püspökkari ért. (1948. szept. 8.) jkve szerint a visszatérést illetően „egyelőre negative” foglaltak állást, „ha csak érseki engedély nincs”.

⁷⁸ Állami fizetés felvételének megtiltása szerzetes tanároknak, ld. Püspökkari ért. jkve. 1948. júl. 17. Gyűjtésről ld. Püspökkari ért. jkve, 1948. nov. 3. Pálosok borkiméréséről, jogtalan helységfoglalásáról, sikkasztásáról panaszok ld. Primási Lt. 1426/1948.

fél részéről. Még hozzá nem is csak amolyan zöldasztal melletti szóharc kérdése, de a tárgyaló terem falain kívül zajló harc kérdése is. Ez azonban most már nem azon az alapon indult, mint 1948-ban, hogy vajon a Népköztársaságot és annak legfontosabb intézkedéseit (földreform, államosítások) elismeri-e — és milyen feltételekkel — a katolikus püspöki kar. Ez a kiindulási alap azzal már, hogy a püspöki kar tárgyalni kívánt a kormánnyal, magától értetődően — legalább is formálisan — tisztázottnak volt tekinthető.

A harc tárgya most már az volt, hogy egyrészt az állam és egyház viszonyának mely kérdéseire és az egyes kérdések milyen széles körére terjesztik ki a megállapodást, másrészt pedig mennyire tudják a megállapodás egyes pontjait konkrétá tenni. Míg egyik oldalon a kormány azon igyekezett, hogy minél jobban kitágítsa a megállapodás körét és minél konkrétabbak legyenek annak, mind a saját, mind az egyház kötelezettségeire vonatkozó megállapításai, addig a püspöki kar éppen az ellenkezőjét akarta elérni. S hangsúlyozni kell, a püspöki kar, valamint küldöttjeinek állásfoglalása meglehetősen egyöntetű volt e kérdésekben. Ha korábban különböző nézeteket is vallottak a megállapodásról, most, amikor az már bizonyossá kezdett válni, mindannyian egységesek voltak abban, hogy a megállapodás minél több előnyt és minél kevesebb kötelezettséget jelentsen az egyház számára.

A tárgyalások és a velük kapcsolatos események nemcsak a két fél összecsapását tükrözik, de kifejeződik bennük az említett, a harc tárgyát képező kérdések sorrendje is. Ilyenformán az 1950. június 28-ától két hónapon át tartó tárgyalási időszak nagyjából két szakaszra bontható.

Az emlékezetes levél kézhezvételét, majd a kalocsai érsek ugyane tárgyban tett személyes bejelentését tüstént egy öttagú kormánybizottság kiküldése követte, Darvas József közoktatásügyi miniszter vezetésével.⁷⁹ E kormánybizottság teljes meghatalmazást kapott a Minisztertanácstól az állam és a katolikus egyház között fennálló kérdések megtárgyalására és a megállapodás megkötésére. A püspöki karral szemben csupán néhány alaki feltételt támasztottak a tárgyalások előtt. Így azt, hogy a küldöttek rendelkezzenek a püspöki kar részéről írásos meghatalmazással. Továbbá, hogy az első főpap, a kalocsai érsek is vegyen részt a tárgyalásokban és végül, hogy írásos formában nyújtsák be tárgyalási pontjaikat. Az első feltétel kivételével ennek eleget is tettek és küldöttjeik, Grósz József kalocsai érsek vezetésével, meg is jelentek a június 28-i első tárgyaláson.⁸⁰

Minthogy a püspöki kar küldöttsége e tárgyalásra nem hozott más tarsolyában mint „a szerzetesek ügyében előterjesztendő pontokat”, még csak arra sem nyílt alkalom, hogy a kormánybizottság megismerkedjék az egyháznak a megállapodás egészére vonatkozó álláspontjával, terveivel. Ebből, úgy látszott, hogy a püspöki kar küldöttei — talán taktikai okokból vagy talán egyszerűen felkészületlenségből — kezdetben csak a szerzetesügy megoldására szerették volna korlátozni a tárgyalásokat, hogy azután az eredményektől függően továbbmehessenek egy lépéssel. Ámde e pontok még ilyen értelemben sem jelenthettek tárgyalási alapot, mert valójában nem

⁷⁹ A kormánybizottság tagjai voltak: Bognár József, Rákosi Mátyás és egy-egy vallásügyi szakértő a Közoktatásügyi-, illetve a Belügyminisztériumból.

⁸⁰ Küldöttek voltak még a püspöki kar részéről: Czaplík Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök, a bencés-, a piarista- és a ferences-rend részéről Sárközy Pál, Sík Sándor, illetve Schrotty Pál szerzetesrendi vezetők. — Megbeszélések 1950. jún. 28-i jkve.

megoldási javaslatokat, hanem kívánságokat sorakoztattak fel ezekben a szerzetesek tevékenységének védelmére.

Ilyenformán a kezdeményezés a kormánybizottság kezébe került, mely többször leszögezte, hogy a szerzeteskérdés nem tekinthető a tárgyalások fő kérdésének és megoldása is csak az általános megállapodás „mellékterméke” lehet. Ugyanakkor, bár közelebbről nem részletezte, de hivatkozván az egyház és állam viszonyára a Szovjetunióban, valamint a közelmúltban történt lengyelországi megállapodásra, nagy vonalakban megjelölte azt az utat, amely a megállapodással Magyarországon is járható volna. Különösképpen hangsúlyozta még, hogy a püspöki kar Rómára hivatkozása, miképpen korábban nem volt elfogadható, most sem tekinthető annak.⁸¹

Az első tárgyalás tehát alig hozott eredményeket, ha csak azt nem, hogy a püspöki kar küldöttjeit sikerült olyan irányba befolyásolni, hogy a következő alkalomra ne csak a szerzetes, de valamennyi kérdésre kiterjedő tervezettel jöjjenek és hogy néhány javaslat született az arra rászoruló szerzetesek lét-fenntartási kérdéseinek megoldására.⁸²

A július 5-i, második tárgyaláson már olyan püspökkari meghatalmazás birtokában jelentek meg a küldöttek, melyben megbízást nyertek „a szerzetesi kérdésen kívül egyéb kérdések megtárgyalására is”. Azonban „konkordátum, vagy diplomáciai értelemben vett »modus vivendi« tárgyalására” nem lettek feljogosítva, mert — mint szövegezte a püspöki kar határozata — „a »nagyobb ügyek« a szentszékhez tartoznak”.⁸³ Ennek megfelelően megállapodási tervezetük tematikája is mintegy 21 pontra bővült ki. Mindez, első pillantásra, jelentős előrelépésnek látszik. Közelebbről szemlélve a dolgot azonban kiderül, hogy a 21 pontból mindössze 4 pont volt olyan, amelyben ők tesznek igen általános ígéretet arra, hogy nem kívánnak ártani a Népköztársaságnak és támogatják „a békét”, az „anyagi boldogulást”. Ugyanakkor viszont 15 pont szólt arról, hogy mi minden kötelezettsége volna az államnak a „vallásszabadság” biztosítására (köztük olyan visszafelé lépést jelentő, az egyház és állam elválasztásával össze nem egyeztethető biztosítékok, mint a korlátlan egyházi adóztatás, az egyházi ingatlanok kedvezményes adóztatása, stb). A megmaradt két pont egyike pedig a „kölsönös be nem avatkozást”, másika meg a szerzetesek tevékenységének szabadságát garantálná.⁸⁴

A kormánybizottság így a megállapodási tervezetet természetesen nem fogadhatta el. Mindez, talán az egyetlen, a „kölsönös be nem avatkozásról” szóló pontot kivéve, magától értetődő is. Mégis a kormánybizottság a szerzetes-kérdés mellett éppen ez utóbbi esetében tanúsította a leghatározottabb elutasítást. Egyszerűen azért, mert itt ki nem mondva, arról az alapvető kérdésről is szó volt, hogy a kormány gyakorolhatja-e a főkegyúri jogot és beleszólhat-e abba, hogy az egyik vagy másik főpapi széket kivel töltik be.

⁸¹ A kormánybizottság álláspontjának előadója, Rákosi Mátyás nemcsak a múltat illetően leplezte le — helyesen — az egyház reakciós köreinek halogató és ellenséges lépéseit, de — helytelenül — megkockáztatott olyan, a kölcsönös bizalomnak ez alkalommal különösen nem használó megállapításokat, mint pl., hogy — szerinte — az egyháznak valójában az a véleménye, hogy „megegyezni nem lehet”, és akik megegyeznek, csupán abban különböznek a megegyezés ellenségeitől, hogy másképpen akarják „átvészelni” az „átmeneti” rendszert.

⁸² Püspökkari ért. jkve. 1950. júl. 4.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Megbeszélések 1950. júl. 5-i jkve.

Nyilvánvaló, ahogy a letűnt rendszerek kormányai, úgy a népi demokratikus kormány sem lehetett közömbös e kérdésben.⁸⁵ És, bár a küldöttek ebben, mint „nagyobb ügyek” körébe tartozó kérdésben, Rómát tartották illetékesnek dönteni, mégis a kormánybizottság nem engedett. Rómát egyáltalán kiiktatni javasolta a megállapodásból, magára a főkegyúri jog gyakorlására pedig, a kinevezéseknél, teljes mértékben igényt tartott.

Ami a küldöttek részéről változatlanul központi kérdésként kezelt szerzetes-kérdést illeti, az is nyitott maradt egyenlőre. Míg a kormánybizottság a radikális létszámesökkentés híve volt, a küldöttek ezt a természetes elhalálásokra bízták, valamint a nyugati országokba és a gyarmatokra való kivándoroltatással segítették volna elő, amit a kormánybizottság, természetesen, nem fogadott el.

Mindazonáltal, ha nem is sikerült egyetértésre jutni, a tárgyalás már alkalmat nyújtott egymás álláspontjának megismerésére, így arra is, hogy a kormánybizottság is tudomást szerezzen a püspöki karnak a megállapodással kapcsolatos általános elképzeléseiről. Ugyancsak ez alkalommal ismételtén tapasztalhatta a kormánybizottság, hogy sem a főkegyúri jog gyakorlásáról folyó vita, sem pedig a szerzetes-kérdés megoldásával kapcsolatos viták nem vezethetnek eredményhez, s csak arra jók, hogy elvegyék a teret más, fontos kérdések megtárgyalásától. Eppen ezért az előbbit a következő alkalommal le is vette a napirendről, azzal, hogy arra majd a megállapodás létrejötte után visszatér. Utóbbinál pedig elhatározó lépésre szánta el magát.

A július 12-i, harmadik tárgyaláson bejelentette, hogy a szerzetesrendek többségének felosztatását látná egyedül célravezetőnek.⁸⁶ Magával a felosztatással szemben a püspöki kar küldöttei ugyan végig tiltakoztak, de annak a kérdésnek megbeszélésére, hogy miképpen rendezzék a felosztatott szerzetesrendek tagjainak sorsát, már hajlandónak mutatkoztak.⁸⁷ Eleinte a szerzetesek kivándorlása mellett kardoskodtak és azt akarták elérni, hogy az itthonmaradtak is „tetszés szerint” (ideértve, hogy a szerzetesruha megtartásával, csoportosan és lehetőleg plébániákon) helyezkedhessenek el. A kormánybizottság azonban az előbbit egyáltalán nem fogadta el és ez utóbbit sem bízta teljesen a szerzetesek „tetszésére”. Azt viszont kilátásba helyezte, hogy 3–4 rendet 6–8 iskolával, valamint a rendi igazgatáshoz és tanításhoz szükséges létszámmal megtarthatnak. Ami pedig a felosztatott rendek tagjait illeti, a kormánybizottság nem zárkózott el attól, hogy a tanítani akaró szerzetes-tanárok és a betegápolást továbbra is folytatni kívánó szerzetes-nővérek az állami iskolákban, illetve kórházakban, megfelelő feltételek mellett állást kaphassanak. További 4–500 szerzetesnek lehetőséget kívánt nyújtani arra, hogy mint lelkészek helyezkedjenek el. Az öreg és

⁸⁵ A népi demokratikus kormány kezdettől igényt tartott erre. Így az 1945-ben megüresedett esztergomi érseki és győri püspöki székek betöltésénél is megnevezte jelöltjeit egy levélben, melyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül juttatott el Rómába. Erről ld. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter levele a Külügyminiszterhez 1945. máj. 31-én. Országos Lt. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai 6430/1945. 1948-ban egy segédpüspök kinevezése kapcsán újra bejelentette a kormány, hogy igényt tart a beleszólásra. Erről ld. Minisztertanács határozatát — Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Lt. eln. 88/1948. A Vatikán a diplomáciai kapcsolat 1945 tavaszán való megszakadására, valamint arra hivatkozva, hogy nem újították meg az ellenforradalmi kormánnyal 1927-ben ezüben megkötött megegyezést — nem vette ezeket figyelembe.

⁸⁶ Megbeszélések 1950. júl. 12-i jkve.

⁸⁷ Megbeszélések 1950. júl. 2-i és aug. 3-i jkve.

rokkant szerzetesek számára pedig külön e célra rendszeresített otthonok felállítását helyezte kilátásba. Végül nem maradtak volna megélhetés nélkül a többiek sem, mivel a kormánybizottság ígéretet tett, hogy számukra is megfelelő munkaalkalmat fog biztosítani.⁸⁸ Ha néhány jelentéktelen módosításra sor is került még a további tárgyalásokon, a javasoltak úgyszólván pontról-pontra elhatározássá és gyakorlattá is lettek.⁸⁹

Bár magát a „szerzetesrendek működése engedélyének” megszüntetésére vonatkozó törvényerejű rendeletet csak a tárgyalások befejeztével (aug. 30-a után) hozták nyilvánosságra és természetesen végrehajtására is csak azután került sor,⁹⁰ mégis a szerzetes-kérdés alapján már a kormány egyoldalú elhatározásának (a feloszlításra) bejelentése és a szerzetesek sorsának közös megbeszélése után lekerülhetett a tárgyalások napirendjéről. Mindez igen jótékonyan hatott a tárgyalások további menetére, amennyiben a megállapodás tényleges kérdései kerülhettek a megbeszélések központjába. Ám a tárgyalások menetében bekövetkezett fordulatban mégis igen jelentős része volt egy másik tényezőnek is. Ez a tényező pedig nem volt más, mint a katolikus békepapok 1950. aug. 1-i gyűlése.

Az alsópapság egy részének béke melletti kiállásáról és az augusztus 1-re összehívott országos értekezletének előkészületeiről, mely, mint ismeretes, előzményeivel együtt fontos tényezője volt a megállapodási tárgyalások elindításának, a tárgyalások során, kezdetben szemérmesen hallgattak a püspöki kar küldöttei. Legelőször a július 20-i tárgyaláson esett csak róla szó, miután híre futott annak, hogy egyes püspökök, mindenekelőtt Péteri váci püspök, megtiltotta, hogy egyházmegyéjének papjai részt vegyenek ezen az értekezleten.⁹¹ E tárgyaláson is csak az történt, hogy a kormánybizottság figyelmeztette a küldötteket arra, hogy az ilyen akciók semmiképpen sem erősíthetik a püspöki kar helyzetét, hanem inkább rontják a megállapodás esélyeit.⁹² Bár a küldöttek erre bizonyos rosszallással reagáltak, mégsem lehet mondani, hogy a püspöki kar tagjai általában akadályozták volna papjaikat az augusztus 1-i értekezleten való megjelenésben. Czapik egri érseknek pl. az ez ügyben beérkezett kérelmekre többnyire az volt a válasza, hogy a kérelmezőknek „szabadságában áll”, vagy „szabad tér” adatik ezen megjelenni.⁹³ Mindenképpen igaza volt tehát az augusztus 1-i országos érte-

⁸⁸ Egyébként ezeket 1950. aug. 9-én levélben is közölte a kormány a püspöki karral. — Kalocsai Érseki Lt. 5228/1950.

⁸⁹ A katolikus egyház 8 középiskolát kapott és ehhez 4 szerzetesrendet tarthatott meg, ld. Megállapodás — Szabad Nép 1950. aug. 31. Lelkésztséghez több mint 500, pedagógus beosztásba (októberig) 116, kórházi ápolói beosztásba ugyancsak sok volt szerzetes (nő) jutott, továbbá kb. 500 agg és rokkant szerzetes otthonokba került. Egyéb munkát kevesen vállaltak. A többiek sorsa nem ellenőrizhető. Erre, valamint a működési engedélyt megvonó rendelet után fennmaradt függő ügyek elintézésére ld. a Pártasos Bizottság 1950. szept. 19-i, 26-i, okt. 4-i, 18-i és nov. 15-i ülésének jegyzőkönyveit.

⁹⁰ 1950. évi 34. sz. törvényerejű rendelet. Ld. törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek Bpest. 1950 — Kihirdetve 1950. szept. 7-én. Végrehajtási idő 3 hónap.

⁹¹ Darvas József közoktatásügyi miniszter nyilatkozata. — Szabad Nép 1950. aug. 10.

⁹² Megbeszélések 1950. júl. 20-i jkve.

⁹³ Ilyen kérelmek ld. Egri Érseki Lt. 3530/1950 sz. alatt. Többi között, egy fiatal plébános öreg paptanárának szép biztató levelét is utazási kérelméhez csatolta. E júl. 25-én kelt levél így szól: „Megnyugtatlak, a felhívást annak idején mint lelkiismeretem parancsszavát valóban aláírtam... hisz minden törekvésem az, hogy vessünk már

kezleten annak a felszólalónak, aki azt mondotta, hogy „vannak főpapok, akik a legsúlyosabb fenyegetésekkel próbálják visszatartani papjaikat attól, hogy ebben a mozgalomban résztvegyenek. Ugyanakkor a főpapok nagyobb — és hozzáteszem, tekintélyesebb — része a papságnak teljesen szabad kezett adott”.⁹⁴

Közel 300 pap jött össze a budapesti Tudományegyetem dísztermében megtartott országos értekezletre. Az ott felszólalók mindannyian bírálták az egyházi „felsőbbiséget”, mely korábban az alsópapság helyes kezdeményezését „valami egészen konok és elmaradott politikai felfogással szerencsétlenül, magának szinte csalhatatlanságot követelő öntudattal — még politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális kérdésekben is — elnémitotta, vagy legalábbis elnémitani törekedett”.⁹⁵ Hangsúlyozták, hogy ennek a magatartásnak „meg kell változnia”, ha az egyház a „katasztrófát” el akarja kerülni. Azt javasolták, hogy a lengyel püspöki kar példáján, akár a Vatikán hozzájárulása nélkül is, meg kell egyezni az állammal. Ugyanakkor örömmel üdvözölték az erre irányuló tárgyalást, melyhez az értekezlet „a maga részéről is — úgymond — erkölcsi háttérrel ad... és szép sikert kíván”. Határozataikban pedig kifejezésre juttatták egyház és állam megegyezésére irányuló követelésüket és leszögezték hűségüket a Népköztársaság iránt, valamint támogatásukról biztosították azt a népgazdasági tervek megvalósításában. Továbbá, nevén nevezve az ellenfelet, elítélték az imperialista háborús uszítást és részvételüket ajánlották fel a magyar nép békeharcához. Legvégül pedig kimondták a Katolikus Papok Országos Békebizottságának megalakulását.

A történetek szemmel láthatólag rányomták bélyegüket a két nappal utána tartott tárgyalásokra is.⁹⁶ Jóllehet a kormánybizottság nem hivatkozott harsányan erre az értekezletre, és a püspöki kar küldöttei is tartani akarták a látszatot, hogy amit tesznek, azt a békepapok állásfoglalása nélkül is megtennék, mégis a fordulat és a történetek összefüggése nyilvánvaló. Jól mutatja ezt egyrészt mentegetődző hangvételük azzal kapcsolatban, hogy ők nem kívánták akadályozni az alsópapságnak ezt a megmozdulását, másrészt ama szándékuk egyértelmű kinyilvánítása, hogy a megállapodást őszintén akarják és távolról sem gondolnak „átmenetiségre”. „Ha mi átmeneti időre gondolnánk — mondotta Czapik egri érsek —, akkor nem egyeznénk meg és nem tárgyalnánk.”⁹⁷ A történetek nyomán lefolyt tárgyalás tehát végső soron lényegesen jobb eredménnyel zárult, mint az előzők. Ezzel van összefüggésben, hogy a konkrét megállapodási tervezet kidolgozását is napirendre tűzni javasolták már a következő tárgyalásra.

egyszer véget ennek a ránk és híveinkre nézve is káros és áldatlan állapotnak... jöjjön, de jöjjön mielőbb a megegyezés: A többi aláíró mind kifogástalan egyházi személy, akiket — pár kivételével — személyesen is ismerem. Édes öcsém, ha úgy gondolsz, hogy szíved ügye a megegyezés, írd alá a felhívást, csak jót cselekszel.”

⁹⁴ Balogh István plébános felszólalása. Katolikus papok a békéért. Bpest. 1950.

21. l.

⁹⁵ Horváth Richárd cisztercita tanár felszólalása. Uo. 2. l.

⁹⁶ Megbeszélések 1950. aug. 3-i jkve.

⁹⁷ Nyomban hozzá kell tenni, hogy eme pozitív állítás egyértelműségét és hitelét alig segítette a következő mondatával, melyben „okosságukra” hivatkozva kijelentette, hogy a mártíriumot csak „muszájból” vállalná, de ha elkerülhető, „nem jelentkezik érte”. Bár e kitételeben is bennefoglaltatik a megállapodás valóságos igénylése, mégsem igaz az, és ők sem gondolhatták komolyan, hogy a mártír-perspektíva vezette őket a megállapodásra.

E soron levő augusztus 10-i, békésnek ígérkező tárgyalásba Péteri váci püspök időközben békepapok ellen foganatosított intézkedései ugyan disszonáns hangokat keverték, mégis, mert a kormány — és a tárgyalásokon a kormánybizottság is — határozottan fellépett ezek ellen, nem akadályozhatták meg a továbbhaladást.⁹⁸ Sőt, lehetne mondani, a fordulat valójában csak ezen a tárgyaláson mutatkozott meg teljesen. Ha egyesek igyekeztek is magyarázni Péteri tetteit, szolidaritást vállalni vele azonban mégsem akartak. A kalocsai érsek pl. arról írt egyik levelében, „hogy a püspöki kar az augusztus 11-i papi gyűléssel kapcsolatban eddig semmiféle közös intézkedést nem tett”.⁹⁹ Mindez azt jelenti — és ezt maga az érsek is így állította az augusztus 10-i tárgyaláson —, hogy Péteri „önállóan” intézkedett.

Ahogy a Péteri-ügy lekerült a tárgyalás napirendjéről, nyomban hozzákezdtek a püspöki kar további tervezetének figyelembe vételével készített, a kormánybizottság által benyújtott megállapodási tervezet tárgyalásához. Ennek során jelentős közeledés volt tapasztalható a két tárgyaló fél között, melynek eredményeit igen jól jelzi, hogy a kormánybizottság elfogadta a küldöttek által javasolt, a megállapodás végrehajtására hivatott „paritásos bizottság” tervét. Ugyanakkor a küldöttek is kinyilvánították, hogy a kormánybizottság megállapodási tervezete néhány módosítás és egyházasabb szövegezés után, számukra is elfogadhatónak mutatkozik.¹⁰⁰

Ilyenformán a két utolsó tárgyaláson a vita központjában elsősorban már a végső megszövegezés állott.¹⁰¹ Ám egy utolsó közjáték még itt sem hiányozhatott. A Péteri-ügy hullámai még el sem csendesedtek, amikor a püspöki kar egy újabb intelmet közölt a papsággal. Erre indítékot pedig nem más adott, mint a Katolikus Papok Országos Békebizottságának növekvő népszerűsége és befolyása a papságban, még közelebből, hogy ez elhatározta, miszerint a papsággal együtt augusztus 20-án megemlékezik a Népköztársaság Alkotmányáról.¹⁰² Sőt, a Katolikus Papok Országos Békebizottsága még a püspököknek is levelet írt, melyben a lengyel püspöki kar példájára hivatkozván, őket is kérte, hogy csatlakozzanak a stockholmi békefelhíváshoz.¹⁰³ A püspöki kar arra gondolt, hogy ha már a béke melletti megnyilatkozást úgy sem kerülheti el a küszöbön álló megállapodásban, akkor ezt miért ne használhatná ki pl. egyben arra, hogy az alsópapokból álló békebizottságot, melynek befolyása egyre inkább féltékennyé tette, leintse, felszámolja. Ezért tartotta oly fontosnak „miheztartás végett” közölni papjaival, hogy a békére vonatkozó állásfoglalás „anyagát képezi a kormány és a püspöki kar között folyó tárgyalásoknak” és hogy „igehirdetés tárgyában” (ti. az aug. 20-i megemlékezésről van szó) rajtuk kívül senki nem adhat irányítást.¹⁰⁴

⁹⁸ Péteri négy papja ellen eljárást indított, mert azok résztvettek az aug. 1-i országos értekezleten. — Szabad Nép 1950. aug. 11. Máshonnan kitudódik, hogy részint áthelyezéssel büntette őket, kettőt pedig arra szólított fel, hogy felfüggesztés és kiközösítés terhe mellett írjanak lemondó levelet az Országos Békebizottságnak. — Ugyanakkor a közoktatásügyi miniszter nyilatkozott arról, hogy a reakciós püspökökkel szemben védelmet nyújt a kormány a békepapoknak. Szabad Nép. 1950. aug. 10.

⁹⁹ Kalocsai Érseki Lt. 5040/1950. — aug. 5-i levele a közoktatásügyi miniszterhez.

¹⁰⁰ Megbeszélések 1950. aug. 10-i jkve.

¹⁰¹ Megbeszélések 1950. aug. 19-i és 24-i jkve.

¹⁰² Katolikus békenaptár 1951. évre. Bpest. 50. l.

¹⁰³ Egri Érseki Lt. 3531/1950. — aug. 11-i levél.

¹⁰⁴ Váci Püspöki Lt. 3817/1950 — kiadta aug. 17-én a „magyar püspöki kar”.

Csakhogy e figyelmeztetés végül is visszájára fordult, mert sem a fel szólított papok nem hátráltak meg, sem pedig a kormány nem késett figyelmeztetni a püspöki kart a papság alkotmány által is biztosított állampolgári politikai jogainak tiszteletben tartására.¹⁰⁵ Egyelőre a püspöki kar vonult vissza a papi békemozgalom felszámolását célzó terveivel. Küldöttei már az utolsó, augusztus 24-i tárgyaláson olyanformán nyilatkoztak, mintha ezt a figyelmeztetést nem is ők, hanem a Szent István Társulat adta volna ki és nem is körlevél, hanem csak afféle prédikációs vázlat vagy ismertetés lett volna. Ilyenformán e tárgyalások alatti utolsó közjáték már alig zavarhatta a megállapodás végső megszövegezésének vitáját, ha csak éppen nem a kormánybizottság helyzetét erősítette.

Miután a küldöttek bejelentették, hogy a püspöki kar nagyjából, azaz bizonyos javításokkal elfogadta a megállapodás tervezetét, nyomban hozzá is láttak a munkához. Minthogy a Vatikánra való utalást, annak folytán, hogy az a megállapodásban nem illetékes és ugyanakkor a megállapodás nem érinti annak jogait, elhagyhatónak tartották, a vita két kérdéscsoport körül zajlott. E kérdéscsoportok sorrendileg azonosak a megállapodás szövegének két részével. Az első, a püspöki kar államrenddel, alkotmánnyal, ötéves tervvel, termelőszövetkezetekkel és a béke kérdésével kapcsolatos állásfoglalásának és kötelezettségeinek csoportja, második a Magyar Népköztársaságnak a vallásszabadság kérdésében elfoglalt álláspontja, valamint kötelezettségeinek felsorolása az egyház működési szabadsága, az iskolák, a szerzetesek és az anyagi támogatás vonatkozásában. A megállapodás végrehajtására hivatott paritásos bizottság megalakításáról szóló záradék pedig ugyancsak nem képezte vita tárgyát.

Ami az első csoport kérdéseit illeti, a kormánybizottság a püspöki kar által az állásfoglalásról és kötelezettségekről javasolt, többnyire túróleges-séget vagy gyenge aktivitást kifejező megfogalmazásokat a nagyobb aktivitás irányába kívánta fejleszteni. Így pl., hogy a Népköztársaság államrendjét és alkotmányát ne csak „elismerje” és „támogassa” a püspöki kar, de „védelmezze” is. Vagy ne csak „óhajtja” az építés eredményeit, hanem „hívja” is fel híveit a részvételre ebben. Ugyancsak nem tartotta elégségesnek a háború általános elítélését sem. Mindezekben, ha nem is így szó szerint, végül is a kormánybizottság által javasolt fogalmazás lett a végleges. Viszont a „fel-forgató tevékenység” elítéléséről szóló kitétel kormánybizottság által kívánt részletezése helyett egyszerűen „bárhonnan jövő” jelző; a termelőszövetkezet „támogatása” helyett pedig, hogy „ne fejtsen ki ellenállást” kifejezések maradtak a szövegben a küldöttek kívánságára.

A kérdések második csoportjánál már nem annyira a más-más jelentés-tartalmú — és mint az látható volt, más-más politikai tartalmú — szavak állottak egymással szemben, hanem az, hogy miképpen értelmezi az egyik vagy másik fél a vallásszabadságot és annak biztosítékait. A püspöki kar küldöttjei ezt igen tágkörű értelmezésben fogták fel, és ennek megfelelően külön „függelékben” szerették volna felsorolni kívánságaikat. Mivel a kormánybizottság az előbbieken sem kért ilyen függelékszerű felsorolást, ez esetben sem volt hajlandó elfogadni azt. Mindazonáltal a vallásszabadság biztosításának általános megfogalmazásán belül helyesnek tartotta konkrétizálni annak biztosítékait: a katolikus egyház „működési szabadságát”,

¹⁰⁵ A közoktatásügyi miniszter nyilatkozata. Szabad Nép 1950. aug. 27.

8 egyházi iskola és a „megfelelő számú” szerzetesrend „működését”, valamint a „18 éven át”, de „csökkenő mértékű” anyagi gondoskodást.

A vita ezzel be is fejeződött, s a végleges szöveg példányai is elkészültek. Soron következett a megállapodás aláírása, amelyre a kormány részéről Darvas József közoktatásügyi miniszter, a püspöki kar részéről pedig Grósz József kalocsai érsek kapott felhatalmazást. Az aláírás 1950. augusztus 30-án meg is történt, és másnap a sajtóból már a közvélemény is megnyugvással tájékozódhatott az eredményről.¹⁰⁶

*

Természetesen a megállapodás híre sem mindenütt talált egyöntetűen szíves fogadtatásra. Míg a tömegek és a lelkeskedő papság egy részének álláspontját kifejező Katolikus Papok Országos Békebizottsága, valamint az egyes lelkészek, sőt más egyházak lelkészei is örömmel üdvözölték az állam és egyház megállapodását,¹⁰⁷ a hazai és a nemzetközi reakció rosszallását fejezte ki fölötte és a püspöki kar „fegyverletételéről” beszélt. „Többek nevében” írt névtelen levelek „figyelmeztetik” és oktatják ki pl. Czapik egri érseken keresztül a püspöki kart, hogy a megállapodásban vállalt kötelezettségek miatt nem tekinthetők a „hívekre” nézve érvényesnek.¹⁰⁸ A Vatikán Államtitkársága pedig „fájdalommal közli, hogy ez a hír (ti. a megállapodás — O. S.) nem középszerű fájdalmat okozott a Szentatának”, mert a megállapodás nemcsak hogy „meghaladja a püspöki kar hatáskörét”, de ugyanakkor „nem könnyű terheket ró” a püspöki karra. A szerzetesrendek feloszlata mellett különösképpen azt rosszallja, hogy a püspöki kar bízik „a vallásszabadság fenntartásának bizonytalan ígéretében”. De mert e dorgálással nem szerette volna magára haragítani a magyar püspöki kart, végül is „apostoli áldását” küldte — nem a megállapodásra —, hanem az egyházra.¹⁰⁹

¹⁰⁶ A Népköztársaság kormánya és a katolikus püspöki kar megállapodása. Szabad Nép 1950. aug. 31.

¹⁰⁷ A Katolikus Papok Országos Békebizottsága üdvözlí az állam és egyház megállapodását. — Szabad Nép 1950. szept. 3. Egyes katolikus lelkészek, valamint a bányai evangélikus egyházkerület lelkészei évi rendes értekezlete is táviratban üdvözölte a megállapodást.

¹⁰⁸ Egri Érseki Lt. 3820/1950. Keltezés és névaláírás nélküli levél.

¹⁰⁹ Öszentsége Államtitkársága 6990/1950. — Kelt Vatikán 1950. okt. 9. Az egyes, nyugaton napvilágot látott írásokban e megállapodásról általában is úgy szólnak, mint az egyház állami szolgálatba való kényszerítéséről és ugyanakkor a keleti orthodoxiába, a pravoszláv egyházba való átmenet előkészítő lépéséről. Erre nézve ld. pl. Die katolische Kirche im kommunistischen Ungarn, von Matthias Annabring, — Südost-Stimmen Zeitschrift für Probleme des südosteuropäischen Raumes. III. Jhg. Nr. 8. Heinz Horst Schrey: Die Generation der Entscheidung. Staat und Kirche in Europa und im europäischen Rußland 1918 bis 1953. München. 1955. Gary Mac Eoin: Der Kampf des Kommunismus gegen die Religion. Aschaffenburg. 1952. Angolból fordítva. Ezek szerint mintha nem is a változó idők követelményei, de a népi demokrácia rászorultsága sürgette volna a megállapodást, és mintha a Szovjetunióknak a Nagy Honvédő Háborúban nem a fasizmus megsemmisítése, az épülő magyar szocializmusnak pedig nem a vallás társadalmi gyökereinek megszüntetése, de a pravoszláv vallás kiterjesztése, az egyik vallásnak a másikkal való felcserélése képezte volna gondját. Gondolkodásukra jellemző: aki győz, azé a vallás. Ez fenn is állt a II. világháború éveiben. Róma azt várta a német fasizmus győzelmétől, hogy az orthodoxia beolvad a római katolicizmusba. Ezt szolgáltatta az un. „uniós egyesülés”, amelyet XI. Pius „Rerum orientalium” c. enciklikája tűzött ki. Az ezzel kapcsolatos missziós tevékenység ellátására a római „Keleti Intézetben” vagy „Russicumban” is képezték ki papokat. Erre, valamint magyarországi vonatkozásaira bővebben ld. szerző: A szovjetellenes háború klerikális támogatói. Bpest. 1954. 40—41. l.

A megállapodás hazai és külföldi visszhangjában meglevő kettősség végső soron magán a püspöki karon és a papság egy részén belül is nyomon követhető. S mindez nem csupán a kettős visszhang hatása, de következménye annak a többé-kevésbé tudatos óvakodásnak is, hogy a püspöki kar reakciós tagjai még a megállapodás után sem akarták a múltba vezető hidat teljesen felégetni. Bár e kérdés taglalása már nem tartozik szorosan a tárgy keretébe, mégis röviden szólni kell róla.

Ami e felemás politikai magatartást illeti, nem véletlen, hogy a Katolikus Papok Országos Békebizottsága már a megállapodás létrejöttét követő napokban az üdvözlő szavak mellett azt is szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy „nagyon tévedne az, aki azt hinné, hogy minden maradhat a régiben és mindez nem más, mint csak egy taktikai sakkhúzás”.¹¹⁰ Néhány hónappal később pedig már állítás formájában olvashatjuk ugyanennek a szervezetnek lapjából, hogy vannak olyanok, akik „az egyezményt mintha nem vennék komolyan, vagy akik az egyezményt magukra nézve nem tartják kötelezőnek”.¹¹¹ Ezek az állítások nem voltak alap nélkül valók.

Már a megállapodás előtti napon kiadott és szeptember 17-én felolvasott püspökkari körlevélben is bizonyos mentegetődző hangokat hallattak arról, hogy mintha a megállapodás egyedül a kormány „óhaja” lett volna, és a püspöki kar éppen csak „hajlandónak nyilvánította magát”, hogy arról tárgyaljon. Ami azonban még feltűnőbb és mondhatni, a megállapodás szellemének ellentmondó, az, hogy nemcsak tiltakoztak a „szerzetesek működésének megvonása” ellen, de gyűjtést is rendeltek el azok számára, „hogy az új viszonyok közt is a régi hűséggel” tevékenykedhessenek.¹¹² Nem sokkal volt jobb a hangja annak a körlevélnek sem, mely egy hónappal később, az 1950 őszi tanácsválasztásokkal kapcsolatban látott napvilágot, s amelynek értékét nagyban lecsökkent a nehéz megszületése mellett egy „belső” körözwény is, melyben a papságot a tanácstagság vállalásától óvták.¹¹³

A püspöki kar latolgató határozatlansága és janusarcúsága mégis a békemozgalom és a Katolikus Papok Országos Békebizottságának megítélésével kapcsolatos kérdésekben mutatkozott meg leginkább. Bár a béke védelme már törvénnyé lett az országban is, mégis a püspöki kar szemmel láthatóan visszacsúszott e kérdésben megállapodás előtti álláspontjára. Míg a megállapodásban konkrétan állást foglalt a háborús uszítással szemben, a békemozgalom mellett, valamint az ellen, aki először használ atombombát, addig az azt követő időben szinte kerülni igyekezett az ilyen konkrét megnyilatkozásokat. 1951 tavaszán ki is fejtette, hogy korábbi állásfoglalásaihoz képest változatlanul „tisztán valláserkölcsei téren óhajtott maradni és különösen nem akart országos vagy nemzetközi politikai vonalra áttérni”.¹¹⁴ Arról meg hallani sem akart, hogy valamely nemzetközi vagy hazai békekezdeményezést aláírásával is támogasson. Ugyanakkor, mint akinek minden rendjén van a házatáján, az alsópapság önálló békemozgalmainak kiiktatására törekedett.

¹¹⁰ Szabad Nép 1950. szept. 3.

¹¹¹ Belső emigráció helyett tevékeny munka. A Kereszt 1950. dec. 1.

¹¹² A Magyar Püspöki Kar körlevele 1950. aug. 29.

¹¹³ A körlevélre ld. Paritásos Bizottság 1950. okt. 4-i ülésének jkve. A „belső” körözwényt ld. Kalocsai Érseki Lt. 6346/1950. — okt. 7.

¹¹⁴ Püspökkari nyilatkozat 1951. ápr. 3. Kalocsai Érseki Lt. 2088/1950.

Az alsópapság békemozgalmát összefogó Békebizottság határozottan védekezett e törekvés ellen. Lapjában leszögezte, hogy amíg „egyházi és jurisdictionális kérdésekben” alárendeli magát az egyházi többségnek, a püspöki karnak, addig „állampolgári kötelességeinek teljesítésében a lelki ismeretünk és meggyőződésünk vezet”.¹¹⁵ Sőt, másutt azt is kijelentette, hogy „éberén fog örködni” a megállapodás végrehajtásán. „Mi akarunk lenni megvalósulásának egyik fontos és nélkülözhetetlen segítő- és szolgálatkészsége.”¹¹⁶ A Katolikus Papok Országos Békebizottsága, ha nem is mindig következetesen, beváltotta ezt az ígértét.¹¹⁷

E feszült helyzeten végül is a püspöki kar azon lépése enyhített, hogy elhatározta a Béke Világtanácsnak az öt nagyhatalom békeegyezményére vonatkozó berlini megállapodása aláírását.¹¹⁸ Ezt az elhatározást nem sokkal később újabbak, a püspöki kar ismételt hűségnyilatkozata és a Magyar Népköztársaság Alkotmányára letett esküje is követték.¹¹⁹

A megállapodással, mint ismeretes, nemcsak a püspöki kar különböző politikai kérdésekben tanúsított magatartásával kapcsolatos problémák merültek fel, de megoldásra várt több olyan, többnyire az állam és egyház elválasztásával összefüggő feladat is, amelyeket, bár így vagy úgy összefüggésben voltak a megállapodással, mégis annak keretében nem tudták vagy éppen nem is akarták rendezni. Rendezésük viszont elmulasztathatatlanná vált ahhoz, hogy megszűnjének az állam és egyház érintkezésének súrlódási pontjai. Jóllehet e kérdéseknek is voltak igen fontos politikai vonatkozásai, mégis az általános politikai helyzet megérett arra, hogy az állam egyoldalú elhatározással rendezze ezeket. Ha ellentétes állásponton is volt a püspöki kar, ezek a kérdések mégsem képezték már a szoros értelemben vett napi politikai harcok tárgyát és végrehajtásuk sem feltétlen függött azok kimeneteletől.

Így ilyen volt 1950 szeptemberében a hittudományi kar elválasztása a budapesti egyetemtől,¹²⁰ majd rá félesztendőre az Állami Egyházügyi Hivatal felállítására, minek folytán megszüntették a Vallás- és Köznevelési Minisztérium megfelelő ügykörét.¹²¹ Minthogy ez utóbbit az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére, valamint a megállapodások végrehajtására, illetve az egyes egyházak támogatására hívták életre, szükségtelennek mutatkozott az ugyane szerepkör ellátására a megállapodásban kimondott paritásos bizottság további működése is. (Egyébként később az Állami Egyházügyi Hivatalt bízták meg az állami támogatásból, az egyes egyházak által felajánlott ingatlanok ellenértékéből és egyéb forrásokból létrehozott és az

¹¹⁵ Mi Utunk — A Kereszt 1950. nov. 1.

¹¹⁶ A Katolikus Papok Országos Békebizottsága üdvözlöi az állam és az egyház megállapodását. Szabad Nép 1950. szept. 3.

¹¹⁷ A tanácsválasztásnál és más állami feladatok végrehajtásánál tevékenyen vette ki részét a feladatokból. Ld. Katolikus Békenaptár 1951 évre. Bpest. 50. l. Többek tanácstagságot is vállaltak. A Kereszt, 1950. nov. 1.

¹¹⁸ Váci Püspöki Lt. 1799/1951. — máj. 10. Levél a köznevelési miniszternek.

¹¹⁹ Előbbire ld. Püspökkari ért. jkve. 1951. júl. 3. — Utóbbira ld. Szabad Nép 1951. júl. 18.

¹²⁰ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 23. sz. törvényerejű rendelete. Törvények, törvényerejű rendeletek, miniszteri rendeletek Bpest. 1950.

¹²¹ 1951. I. tc. uo. 1951-es kiadás.

egyházi feladatok ellátásának anyagi biztosítására szolgáló Vallásfelekezeti Alap vagyonának kezelésével is¹²².)

Mindezeket soron követte a megállapodásban ismert okból nem rögzített legfontosabb kérdések egyikéről, a főkegyúri jog gyakorlásáról, illetve az egyes egyházi állások betöltéséről szóló törvényerejű rendelet meghozatala is.¹²³ Eszerint főpapi állásokat Magyarországon csak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulásával lehet betölteni. Mindez érvényes 1946. január 1-ig visszamenőleg és mindaddig, míg e kérdésben kétoldalú szerződéssel megfelelő rendelkezés nem jön létre.

Íme, a megállapodás mellett lényegében ezeken az aktusokon és intézkedéseken nyugodott esztendőkön keresztül — lehetne mondani több-kevesebb módosítással, mind a mai napig — az állam és egyház viszonya.

*

Miképpen lehetne végül is — most már a körülmények megközelítő ismeretében — a megállapodás végső mérlegét röviden megvonni?

Határkő szerepe az állam és egyház viszonyának alakulásában nemcsak hogy a népi demokratikus fejlődés időszakát illetően, de a történelmi idő tágabb értelmezése mellett sem lehet kétséges. Először fordult elő, hogy az egyház Magyarországon olyan megállapodást kötött az állammal, amelyben lemondott a kizsákmányoló osztályokkal való együttműködésről és helyette, ha nem is minden területen, de a főkérdésekben a dolgozó tömegekkel, a néphatalommal való politikai együttműködést vállalta. Eme vállalás komolyságát csak aláhúzta a megállapodás kölcsönös jellege, amelyet sikerült az államnak úgy biztosítani, hogy egyik fél sem engedett elvi álláspontjából, és ugyanakkor nem zárta ki a vallással és az egyházzal szemben folytatott ideológiai harcot. Sőt e harc számára egyenesen kedvezőbb, nyitabb terep jött létre, mivelhogy a politika kérdéseinek pozitív elhatárolásával egyre inkább megszűnt a politikum és a vallás tudatos összekeverésének lehetősége.

A püspöki kar nem teljesen önszántából, hanem a néphatalom megerősödése, az egyházi reakció elleni szívós harc és saját befolyásának megcsappanása következtében vállalta a megállapodást. Az is bizonyos — főképpen az ellenforradalom tapasztalataiból —, hogy amikor a néphatalom meggyengült és az egyházi reakció elleni küzdelem ellanyhult, a püspöki kar — enyhén szólva — megfélemedezett e kölcsönös megállapodásban vállalt kötelezettségeiről. Mégis a megállapodás győzelmi határköve is volt a népi demokráciának, mert mögötte egy súlyos vereséget elszenvedett egyházi reakció és ugyanakkor megnyert tömegek és nem kis számban a népi demokratikus rendszert elismerő és támogató papok állottak.

¹²² 170/1951. MT. sz. rendelet, uo. A megállapodás alapján létrehozott Paritásos Bizottságban történt közös megbeszélések alapján a katolikus egyház kb. 75 000 kh. javadalmi földet adott át az államnak, melynek ellenértéke szintén a Vallásfelekezeti Alap vagyona lett (ld. Püspökkari ért. jkve. 1954. márc. 9.).

¹²³ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1951. évi 20. sz. törvényerejű rendelete, uo. Megjegyzendő, hogy egyebek mellett e rendeletnek igen fontos szerepe volt abban, hogy a püspöki kar a régi eskü „rációjaként” emlegetett „javadalom” és „felsőházi tagság” nélkül is sürgősen letegye az esküt.

A püspöki kar politikai magatartásának megítélése szempontjából továbbra sem az volt a fő kérdés, hogy miféle megfontolások (ti. hogy a népi demokratikus rendszer bizonyosságából levont reálpolitikai következtetések vagy olesó számítások motiválták részéről a megállapodást), hanem hogy mennyiben tartotta azt be. Ennek megfelelően az egyház egyes köreivel vívott politikai harcnak soha nem az állott a tengelyében, hogy a megállapodáson túl további követeléseket támasszon az állam, hanem hogy a megállapodásban vállaltakat be is tartsák. Arról azonban, hogy egyre erősebb meggyőződés legyen e mögött, természetesen a népi demokratikus állam soha nem mondhatott és nem is mondott le.

III. ОРБАН

СОГЛАШЕНИЕ ГОСУДАРСТВА И КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ

Резюме

Урегулирование отношения государства и церкви является важной задачей борьбы за победу демократической и социалистической революции. Основным этапом этой борьбы в нашей стране было соглашение государства с католической церковью. Не только по той причине, что католическая церковь являлась в Венгрии самой крупной церковью, но и потому что она больше всего срасталась с эксплуататорскими классами, имела самые крупные землевладения, политические и культурные привилегии. Ликвидировав, наряду с другими феодальными пережитками, крупное церковное землевладение и различные привилегии церкви и потом разделив церковь от государства, народно-демократическое государство при помощи соглашения добилося и того, чтобы церковь оторвалась от эксплуататорских классов и признала, поддержала народно-демократическое государство. Таким образом путем соглашения удалось создать такое отношение между разделенными друг от друга государством и католической церковью, которое более всего соответствовало интересам социалистического строительства.

Пока рабочий класс еще делил власть с другими, вряд ли имелась возможность прочного соглашения на принципиальных началах. Народно-демократический режим стремился все-таки с самого начала создать мирные отношения с церквами, в том числе и с католической. В враждебном и резко отклоняющем поведении руководителей последней заключилась причина того, что это не имело успеха. Более того, когда со стороны государства имелась уже возможность соглашения, и уже удалось заключить соглашения с другими церквами, и когда целый ряд деятелей католической церкви одобрял соглашение, церковное руководство Миндсенти всеми средствами стремилось провалить его. Миндсенти и его пособники были сторонниками и борцами реставрации Габсбургов и всякое приближение к государству оказалось бы вредным для их дела.

На стороне католической церкви условия соглашения созрели только после устранения Миндсенти. Эта неудача убедила руководителей церкви в силе народно-демократического режима и в том, что ни другие церкви, ни массы не поддерживают политики реакционных кругов католической церкви. Лучшая часть высокого духовенства осознала, что если церковь не хочет потерять верующих, она не может больше отказаться от переговоров, вернее от соглашения. В том, чтобы она сделала этот вывод, благоприятную помощь оказала ей и политическая позиция части стоящего близко к народу низшего духовенства на стороне различных целей народной демократии и движения за мир. При таких предпосылках, а также вследствие того обстоятельства, что целый ряд вопросов (например материальные вопросы) возможно было урегулировать только таким путем, руководители церкви в июне 1950 г. просили о переговоры.

На переговорах, сейчас же начатых между комитетом, посланным правительством, и делегатами епископства, были включены в повестку дня все вопросы отношения государства и церкви. Эти вопросы — с исключением рогуска монашеских орденов и осуществления верхнего права патроната, которые правительство решило путем декрета — были урегулированы на основе взаимного соглашения. Таким образом епископство признало Народную республику и ее самые важные достижения и заверило ее и самые важные ее цели в своей лояльности и поддержке. Государство со своей стороны взяло на себя, в течение 18 лет, материальное обеспечение свободы действия церкви, а также деятельности разрешенных в соглашении 8 церковных школ и некоторых монашеских орденов.

Соглашение было подписано 30 августа 1950 г. и с тех пор имеет действие.

Материал источников этой статьи составляют в первую очередь документы церковных архивов (примаса, архиепископств, епископств) и архива Министерства религии и просвещения.

S. ORBÁN

L'ACCORD CONCLU ENTRE L'ÉTAT ET L'ÉGLISE CATHOLIQUE

Résumé

Un domaine important des luttes menées pour la victoire de la révolution socialiste se révéla le règlement des rapports entre l'État et l'Église. La plus notable station en fut en Hongrie l'accord conclu entre l'État et l'Église catholique. Ce n'est pas seulement parce que l'Église catholique était chez nous la plus grande Église, mais c'était elle qui fut le plus étroitement rattachée aux classes exploiteuses. C'était elle qui possédait les domaines les plus étendus et jouit des plus importants privilèges politiques et culturels. L'État de démocratie populaire, après avoir liquidé, parallèlement aux autres vestiges féodaux, les grandes propriétés ecclésiastiques et les différents privilèges de l'Église, la sépara de l'État, et par suite de la conclusion de l'accord, parvint à détacher l'Église des classes exploiteuses, de faire reconnaître par elle l'État de démocratie populaire et d'obtenir son appui. De cette manière on réussit à établir un rapport entre l'État et l'Église catholique séparés l'un de l'autre qui servit le mieux les intérêts de l'édification du socialisme.

Pendant que la classe ouvrière partageait le pouvoir avec les autres classes, la possibilité de conclure un accord durable et solide ne se présentait guère. Toutefois l'État de démocratie populaire entendait créer, dès le début, une atmosphère pacifique à l'égard des Églises, entre elles à l'égard de l'Église catholique aussi. C'est de fait d'une attitude hostile et rigide témoignée de la part des dirigeants de cette dernière que les efforts de l'État restèrent sans suite. De plus, lorsque les possibilités d'un accord se présentèrent de la part de l'État, accord conclu avec les autres Églises et approuvé même au sein de l'Église catholique, la direction de Mindszenty s'efforça à tout prix d'y mettre obstacle. Mindszenty et les siens se révélèrent adhérents de la restauration qu'ils espéraient mener à bonne fin, en conséquence tout rapprochement à l'État ils le jugèrent défavorable pour le succès de leur cause.

Ce n'est qu'après la relégation de Mindszenty que les conditions d'un accord à conclure avec l'État se présentèrent de la part de l'Église catholique. L'échec convainquit les dirigeants de l'Église de la force du régime de démocratie populaire et de ce que ni les autres Églises ni les masses n'appuyaient pas la politique réactionnaire de l'Église catholique. La majeure partie du haut clergé comprit que si l'Église se refuse aux tractations, respectivement à la conclusion de l'accord, elle risque de perdre ses fidèles. Un effet bienfaisant y avait à exercer la prise de position politique du bas clergé, rapproché du peuple. Ce clergé se prononça, en effet, pour les objectifs de la démocratie populaire et le mouvement de paix. Après de telles prémisses et ayant considéré que c'est l'unique voie de régler maints problèmes en suspens (problèmes financiers), en juin 1950 les dirigeants de l'Église demandèrent la prise de contact.

Aux entretiens engagés entre la commission déléguée par l'État et les représentants du corps épiscopal toute question concernant le rapport de l'État et de l'Église fut aussitôt inscrite à l'ordre du jour. Ces questions, à l'exception de la suppression des ordres religieux et l'exercice du droit du patronage suprême que l'État édicta délibérativement, furent réglées à la base d'un consentement mutuel. De ce fait le corps épiscopal reconnut la République Populaire et ses plus importantes conquêtes et assura l'État de sa loyauté et de son appui. Quant à l'État, il garantit pour 18 ans les ressources matérielles nécessaires pour la libre activité de l'Église, ainsi que les ressources pour le fonctionnement de huit écoles ecclésiastiques et de quelques ordres religieux.

L'accord signé le 30 août 1950 est depuis en vigueur.

Les matériaux de sources de l'étude se constituent en premier lieu des documents conservés aux archives ecclésiastiques (primatiales, archiépiscopales, épiscopales) et de ceux gardés aux archives de l'ancien Ministère des Cultes et de l'Instruction Publique.